

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมและการพัฒนาเยาวชน กรณีศึกษาโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนและการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา วัดเกียรติแก้วสามัคคี อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ” ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีจากหนังสือ เอกสาร และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษาดังนี้

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดทุนทางสังคม

คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นคำที่แปลมาจากคำว่า “Social Capital” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเกิดขึ้นจากแนวความคิดของนักวิชาการตะวันตก ในสังคมไทยนั้น คำว่า ทุนทางสังคม เริ่มเป็นที่รู้จักและมีการนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้อย่างจริงจังเมื่อปี 2540 โดยได้มีการจัดตั้งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) โครงการของกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมดังกล่าวพยายามและทำให้สังคมไทยได้หันกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจถูกมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นต้น นอกจากนั้น กองทุนฯ ยังได้พิจารณาสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนรวมทั้งสิ่งที่เป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม องค์กร ประชาชน เครือข่าย เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวได้เกิดการฟื้นฟูทุนทางสังคมที่มีอยู่และเริ่มสูญหายให้มีการนำกลับมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาในระดับชุมชน และหลังจากนั้น คำว่า ทุนทางสังคม ในประเทศไทยก็ได้ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง ถึงแม้คำว่าทุนทางสังคมยังเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทยก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้วทุนทางสังคมได้เกิดขึ้นในสังคมไทยมานานแล้ว ดังจะเห็นได้จากลักษณะของสังคมไทยที่มีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ความเห็นอกเห็นใจกันและกัน ซึ่งได้มีปรากฏอยู่ในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

ความหมายของทุนทางสังคม

Putnam (1993 อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 29) กล่าวถึงความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกันและกัน ที่ส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

Coleman (1999) อธิบายและให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ (set of relationships) ระหว่างคน เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องใช้ร่วมกัน (common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (set of shared values) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าที่ได้แสดงออกมา และส่งผลดีต่อกิจกรรมที่ได้กระทำในมิติดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า ทุนทางสังคมนั้น เป็นโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคลในองค์กร และทางตรงกันข้ามในที่ที่มีทุนทางสังคมอ่อนแอ ก็จะมีปรากฏการณ์ของความขัดแย้งกันในค่านิยมและการขาดซึ่งความไว้วางใจระหว่างกัน (conflicting values and lack of trust)

Francis Fukuyama (อ้างถึงใน กวิพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 56) ได้อธิบายว่า ทุนทางสังคม เป็นชุดของค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ (Set of Informal Values) หรือบรรทัดฐาน/จารีตที่มีร่วมกัน (Norms Shared) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม การมีค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีตร่วมกันนั้น ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า สิ่งเหล่านี้จะเป็นทุนทางสังคมทั้งหมด เพราะค่านิยมเหล่านั้นอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็ได้ ดังนั้น ค่านิยมและบรรทัดฐาน/จารีตที่จะจัดว่าเป็นทุนทางสังคมได้นั้นต้องเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับศีลธรรมความดีงาม (Virtues) ซึ่งประเด็นนี้ทำให้ความหมายของทุนทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่า จะต้องเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงามเท่านั้น ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ของสมาชิกจะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการมุ่งประโยชน์ร่วมกัน และเป็นความสัมพันธ์กันอย่างไม่เป็นทางการก็ตาม แต่ถ้าความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไม่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมความดีงาม ก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องของทุนทางสังคม

อนек นาเคบุตร (2545 อ้างถึงใน วรุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2448, น. 39) กล่าวว่า ทุนทางสังคมมิใช่เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่หากเป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทาง

สังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ... ทูทางสังคมนี้คือพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มพูนมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างใน กวิพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 58) ได้อธิบายว่า ทุนทางสังคมถือว่าเป็นนามธรรม หมายถึง ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน สิ่งเหล่านี้เรียกว่า ทุนทางสังคม ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของท้องถิ่นและชุมชนให้เกิดการพัฒนาที่เข้มแข็งอย่างจริงจังและยั่งยืน

สอดคล้องกับ ชาตรี เจริญศิริ (2543 อ้างถึงใน วรุณี โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 29) ที่กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม ที่ไม่อาจนับออกมาว่ามีมูลค่าเท่าใด แต่มีความรู้สึกว่ามีอยู่ในสังคม ซึ่งน่าจะมีหลายประเภทและมีรายละเอียดมากมาย สิ่งนี้เรียกว่าทุนทางสังคมนั้น มีอยู่ในทุกสังคมแต่มีมากน้อยต่างกัน และเป็นทุนที่เกี่ยวพันกับความรู้สึกว่า “มีพอ” “มีคุณธรรม” “รู้จักแบ่งปัน”

ประเวศ วะสี (2542 อ้างถึงใน กวิพัฒน์ สุขแจ่ม, 2547, น. 58) ได้ให้ความหมายทุนทางสังคมไว้ว่า ทุนทางสังคม หมายถึง การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน และเอาความรู้มารวมกัน ซึ่งทุนทางสังคมนี้จะเป็นพลังทางสังคมในการแก้ไขปัญหาของสังคมได้

จากการนิยามความหมายของทุนทางสังคมจากนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย ซึ่งมีความคล้ายคลึงกัน ก็พอสรุปได้ว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความเอื้ออาทร ความเห็นอกเห็นใจกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องตามหลักศีลธรรม ซึ่งจะเป็นพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนไปสู่การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืน

การก่อเกิดทุนทางสังคม

วรุณี โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 47) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของทุนทางสังคมว่ามาจากสาเหตุใหญ่ ๆ 2 ประการ คือ

1. เกิดขึ้นจากการเรียกร้องและความต้องการที่จะพลิกฟื้นสิ่งที่มีคุณค่า ได้แก่ ระบบค่านิยม ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ในสังคมที่แต่ละสังคมมีอยู่ให้เกิดขึ้น โดยมองหาทุน

เหล่านั้นจากตัวบุคคลหรือผู้นำ องค์กร เครือข่าย และระบบการจัดการของชุมชน ฯลฯ มาประยุกต์ใช้เพื่อทดแทนสิ่งที่มีความค่าเหล่านั้นที่กำลังสูญหายไปให้กลับคืนมาดังเดิม

2. เกิดจากความพยายามในการปลูกจิตสำนึก เพื่อเสริมสร้างพลังร่วมกัน (synergy) โดยให้ทุกคนทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงปัญหาและหล่อหลอมจิตใจร่วมกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนา องค์กร สถาบัน ชุมชน และสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้น ในกระบวนการ ปลูกจิตสำนึกเพื่อสร้างพลังร่วมกัน จึงเป็นเสมือนปัจจัยที่จะก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วใน แต่ละบุคคล แต่ละองค์กร/สถาบัน หรือแต่ละชุมชน และสิ่งนี้ก็ถือว่ามีส่วนที่ทำให้เกิดทุนทางสังคม ขึ้น

องค์ประกอบของทุนทางสังคม

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้น ๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดีด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้

2. สำนึกในท้องถิ่น การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตนปรารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้ และถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน เป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเชื่ออาหาร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่คนในสังคมจะต้องมีความเชื่ออาหารต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเชื่ออาหารนี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม (วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 58-59)

รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย

สำหรับรูปแบบทุนทางสังคมในประเทศไทย ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมไทยมีอยู่แล้วและก็ได้หายไปไหน อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ ทุนทางสังคมในบริบทสังคมไทย คือ อเนก นาคะบุตร (2545 อ้างถึงใน ธนพล พรหมสงวณ, 2546, น. 19-20) ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคม มี 5 รูปแบบ ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนึกท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่ยึดบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพัน เป็นบ้านเกิด เป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของผู้คนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจแม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้นประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา "ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง" ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์/ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวุโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปัน

ขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นผู้นำทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวุโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา เคยผ่านการทำงานในภาคเมือง และกลับบ้าน และผู้นำรุ่นใหม่ ที่ผ่านระบบโรงงาน ผ่านความทันสมัยในภาคเมือง คน 3 รุ่นกำลังทำงานร่วมกัน อยู่ในสังคมฐานล่าง

ยิ่งกว่านั้นเราก็มียุทธศาสตร์บุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่สี่ ที่ท้องถิ่นไทย และภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพ่วงตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤติในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้ง และน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด อย่างไรก็ตามขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจพหุสมคร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชน ที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิตและปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา กองทุนระกาตของพี่น้องชาวมุสลิม ก็ชี้ให้เห็นถึงการระดมทุนเพื่อการดูแลผู้ยากลำบากที่คนมุสลิมได้มีการแบ่งปันโดยใช้หลักคำสอนของศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ในสังคมไทย

ทุนทางสังคม และทุนของชุมชนหรือทุนสาธารณะ

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า การให้ความหมายคำว่าทุนทางสังคมยังมีความหลากหลายและมีมิติต่าง ๆ มากมาย เพราะในความหมายที่เฉพาะเจาะจง ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่บนพื้นฐานของความคาดหวังและค่านิยม วัฒนธรรม จารีต ประเพณีร่วมกัน มีความไว้วางใจกัน และมีการตอบสนองกัน อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมในความหมายที่กว้าง อาจจะมองครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นในระดับปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร

ชุมชนและเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความหมายทุนทางสังคมไปในทิศทางที่เป็นความหมายทุนของชุมชนหรือทุนของสาธารณะ อาทิ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม ทุนที่เป็นพลังขับเคลื่อนชุมชน อันได้แก่ พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ และพลังแห่งความสามัคคีเหล่านี้เป็นต้น ทุนทางสังคมในความหมายแบบกว้างนี้ จะมุ่งเน้นที่ทรัพยากรหรือทุนประเภทอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน สามารถสร้างพลังให้เกิดแก่ชุมชน หรือทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งได้ ซึ่งการมองทุนทางสังคมในมิติดังกล่าวนี้นี้ ก็น่าจะได้ประโยชน์และเกิดผลดีแก่สังคมโดยรวม เพราะหากเราสามารถสร้างหรือจัดหาทุนประเภทต่าง ๆ ที่สามารถทำให้ชุมชนมีพลังและมีความเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างจริงจังและยั่งยืน เพียงแต่ว่าเราจะสามารถสร้างทุนประเภทต่าง ๆ ได้อย่างไรหรือจัดหาทุนดังกล่าวได้จากแหล่งใด

ดังนั้น จึงนับว่าเป็นประโยชน์ที่จะมีการจำแนกให้มีความชัดเจนว่า ทุนทางสังคมที่จะสามารถก่อให้เกิดพลังแก่ชุมชน หรือสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้นั้นคืออะไรมีกระบวนการขั้นตอนในการทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนสังคมส่วนรวมได้อย่างไร และอะไรคือทุนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทุนทางสังคม และทุนเหล่านั้นเป็นทุนของชุมชน หรือทุนสาธารณะที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน และสังคมโดยรวมได้อย่างไร หรือเมื่อใดที่ทุนเหล่านั้น ไม่ได้อยู่ในสถานะที่เป็นทุนของชุมชน และไม่สามารถเอื้อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้

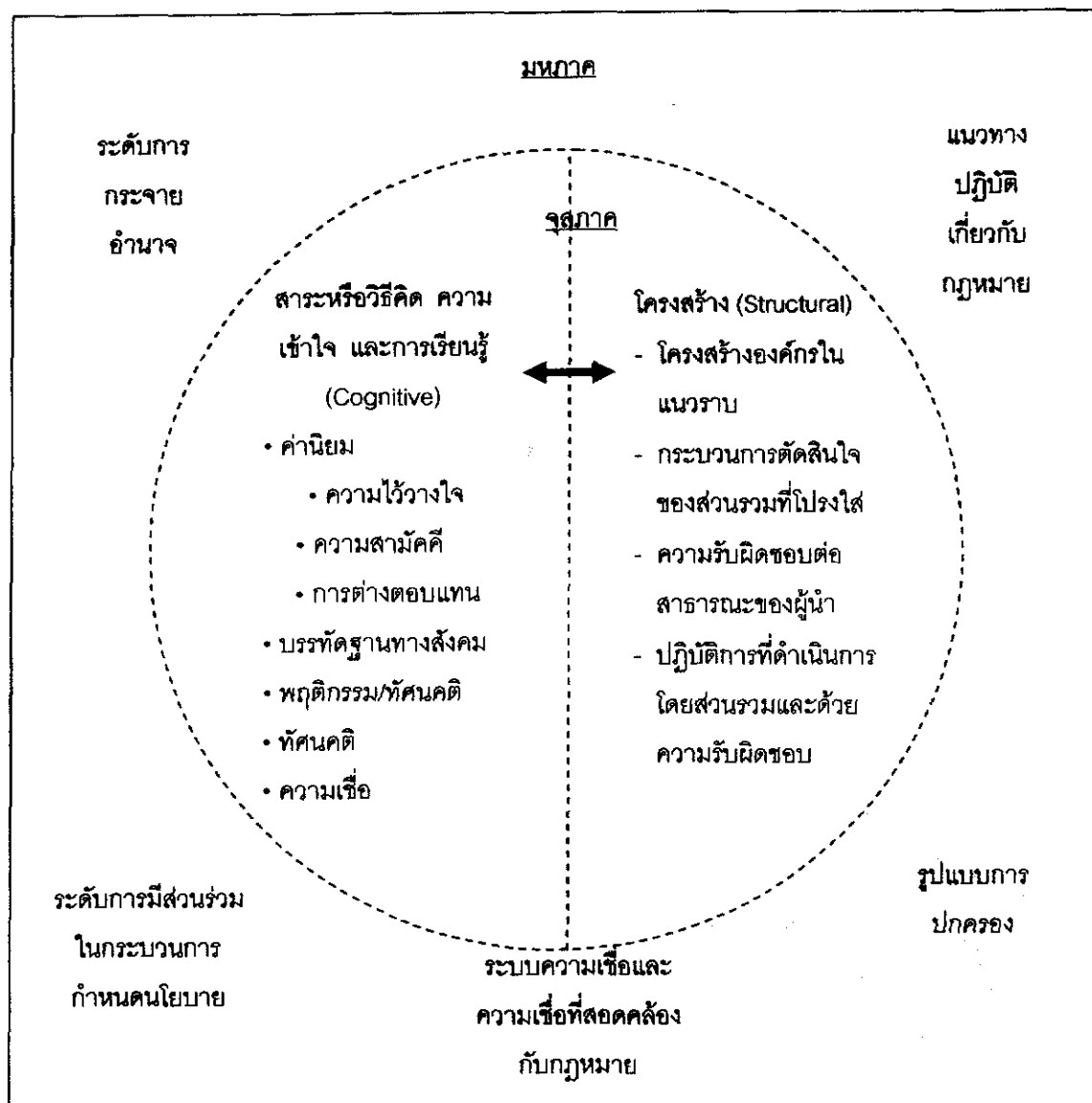
อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ได้ง่ายขึ้น อาจจะต้องมีคำอธิบายเกี่ยวกับทุนทางสังคมเพิ่มเติมดังนี้

1. การที่จะกำหนดให้ทุนประเภทต่าง ๆ อาทิ ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ทุนที่เป็นวัฒนธรรม ทุนที่เป็นภูมิปัญญาความรู้ ทุนที่เป็นตัวเงิน วัสดุอุปกรณ์ หรือความช่วยเหลือทางวิชาการที่มาจากภายนอก เป็นทุนทางสังคมนั้น อาจจะเกิดความสับสนขึ้นได้ ในกรณีที่บางครั้งบางพื้นที่ ทุนที่กล่าวมานี้ไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างแท้จริง อาทิ มีทรัพยากรป่าไม้ แต่ชุมชนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ มีทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ แต่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ไม่ได้ ในลักษณะเช่นนี้ ก็จะทำให้บางคนสงสัยว่า แล้วเมื่อใดที่ทุนเหล่านี้จะเป็นทุนทางสังคม หรือไม่ใช่ทุนทางสังคม ดังนั้น เพื่อให้เกิดความชัดเจน หากจะมีการนิยามศัพท์ขึ้นมาเพื่อรองรับกับปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยเพิ่มคำว่า “ทุนสาธารณะ หรือทุนของสังคม” ก็อาจจะทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนว่า ทุนทั้งหลายทั้งปวงที่เข้ามาสู่ชุมชน และสามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้ สมาชิกทุกคนหรือส่วนใหญ่ในชุมชนสามารถเข้าถึง หรือสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ก็จะถือว่าทุนนั้นเป็นทุนสาธารณะหรือทุนของสังคม แต่หากไม่ใช่ในเงื่อนไขดังกล่าว ทุนเหล่านั้น ก็ไม่ใช่ทุนสาธารณะ หรือทุนของสังคม

2. ส่วนคำว่าทุนทางสังคม ก็ให้จำกัดอยู่ในความหมายเฉพาะเหมือนเดิม นั่นก็คือ เป็นความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ต่างตอบแทนกัน เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน มีความสามัคคีกัน และจะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมและความดีงามของสังคมมารองรับด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุนทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่จะก่อให้เกิดทุนสาธารณะหรือทุนของสังคม เพราะหากความสัมพันธ์ของคนเป็นไปด้วยดี คนก็จะสามารถให้ความสัมพันธ์ระหว่างกันปรับเปลี่ยนเอาทุนต่าง ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้ อาทิ เปลี่ยนเอาเงินทุนของแต่ละคนมาเป็นทุนของกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถให้สมาชิกที่เดือดร้อนกู้ยืมได้ เปลี่ยนเอาป้าธรรมชาติมาเป็นป้าชุมชน ที่สมาชิกทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์พร้อม ๆ กับการดูแลรักษาได้ มีการเปลี่ยนเอาแรงงานของแต่ละคน มาเป็นการเอาแรงช่วยเหลือกันได้ เปลี่ยนเอาความรู้ความสามารถในตัวมนุษย์แต่ละคน มาเป็นคณะกรรมการชุมชนช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้แก่ชุมชนได้ อย่างนี้เป็นต้น (วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 71-73)

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความชัดเจนและมีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น โคร์ซอนำแนวคิดของ Bain and Hicks มาอธิบายพร้อมยกตัวอย่างดังนี้

แผนภูมิที่ 2.1
แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคม



ที่มา: Bain and Hicks, 1998 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์

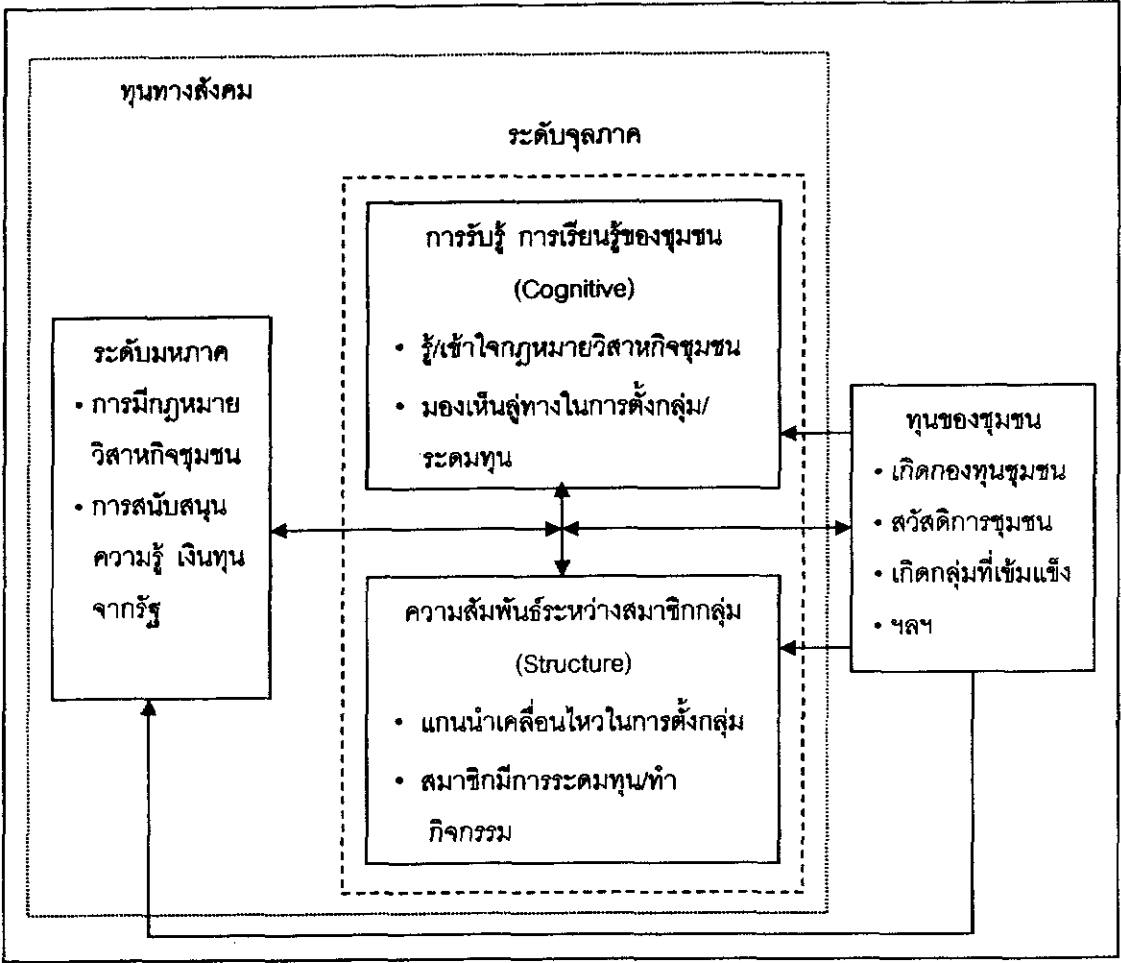
ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของการกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย ในตัวอย่างนี้ ในระดับมหภาคจะสมมติให้

เป็นเรื่องของกฎหมายวิสาหกิจชุมชน นั้นหมายความว่า เมื่อภาครัฐออกกฎหมายวิสาหกิจชุมชน ขึ้นมา ทำให้เกิดการรวมกลุ่ม การระดมทุน รวมทั้งการสนับสนุนที่กลุ่มจะได้รับจากภาครัฐมี มากขึ้น ดังนั้น ในกรณีนี้จะถือว่าปัจจัยแวดล้อมภายนอกในระดับมหภาค อันได้แก่ การมีกฎหมาย วิสาหกิจชุมชนขึ้นมาทำให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาดังกล่าวต่าง ๆ ในชุมชนที่จะมีการระดมทุนเพื่อ การทำธุรกิจชุมชน

ส่วนในระดับจุลภาค ทูทางสังคมถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรใน แนวนอน รวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับ สารหรือวิถีคิด ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของประชาชน (cognitive) และเรื่องของ โครงสร้าง (structural) (Uphoff, 1996) สำหรับทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสารหรือวิถีการ คิด (cognitive) เป็นเรื่องของการให้คุณค่า (values) ความเชื่อ (beliefs) ทัศนคติ (attitudes) พฤติกรรม (behavior) และบรรทัดฐานทางสังคม (social norms) ซึ่งจะประกอบด้วยเรื่องของ ความไว้วางใจ (trust) ความสามัคคี (solidarity) และการต่างตอบแทน (reciprocity) คุณค่า เหล่านี้ถือเป็นคุณค่าร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถ ทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น เนื่องจากในระดับมหภาค มีการกำหนดกฎหมายวิสาหกิจชุมชนขึ้นมา ทำให้สมาชิกในชุมชนได้ เรียนรู้และเกิดความรู้ความเข้าใจเพียงพอที่จะนำไปเป็นประโยชน์ในการดำเนินกิจการของกลุ่มได้

ส่วนทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับโครงสร้างนั้น ถือว่าเป็นองค์ประกอบและระดับการ ปฏิบัติของสถาบันท้องถิ่น ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่สามารถสนองตอบต่อการทำให้ ชุมชนเกิดการพัฒนา ทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าวมักจะเกิดในองค์กรแนวราบและมีความ เป็นเครือข่าย และสิ่งที่มีมักจะเห็นหรือเกิดขึ้นตามมาในองค์กรแนวราบและเครือข่ายดังกล่าว ก็คือ กระบวนการตัดสินใจที่มีความโปร่งใส การมีผู้นำที่รับผิดชอบ และมีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชน เอง เพื่อสนองตอบต่อประโยชน์ของส่วนรวม (Bain and Hicks, 1998 อ้างใน วรฤดี โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 74-75)

แผนภูมิที่ 2.2
ทุนทางสังคมและทุนของชุมชนหรือทุนสาธารณะ



ที่มา: วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548

ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม

การศึกษาทุนทางสังคมให้เข้าใจอย่างทอ้งแท้นั้น อาจจะมีคามจำเป็นที่จะต้องมีความเข้าใจ ความเชื่อพื้นฐานบางประการเกี่ยวกับทุนทางสังคม เพราะการเข้าใจเรื่องดังกล่าว อาจมีส่วนช่วยให้สามารถเข้าใจรูปแบบของสังคมในอนาคตได้ เนื่องจากทุนทางสังคมมีความเกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับ และเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ดังนั้น การทำความเข้าใจในหลักการ

เป้าหมาย และกระบวนการของทุนทางสังคม น่าจะมีส่วนช่วยให้การรักษาหรือพัฒนาเพิ่มเติมทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาให้แก่สังคม ก็น่าจะเป็นไปได้สูง

โดยหลักการพื้นฐานทุนทางสังคมช่วยให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้น การเข้าใจถึงประโยชน์ที่เกิดจากทุนทางสังคม จึงน่าจะช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมเพื่อประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ทำให้งานมีประสิทธิภาพรวดเร็วมากขึ้นและลดต้นทุนลง ช่วยให้เกิดจารีตประเพณีที่ดีที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังและเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาได้ง่ายขึ้น เกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของทุนทางสังคมนั้น มีการศึกษาซึ่งได้ระบุไว้ ดังนี้ (วรวิมล โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 61-63)

1. ทุนทางสังคม เป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม
2. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์การ สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย
3. กระบวนการของทุนทางสังคม มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่มากนัก
4. กระบวนการของทุนทางสังคม สามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการได้เรียนรู้จากสิ่งใหม่
5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม/องค์กร/สถาบัน และชุมชน ระบบคิด และวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม
6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง และเป็นธรรม กระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร/ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่า ทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

กระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

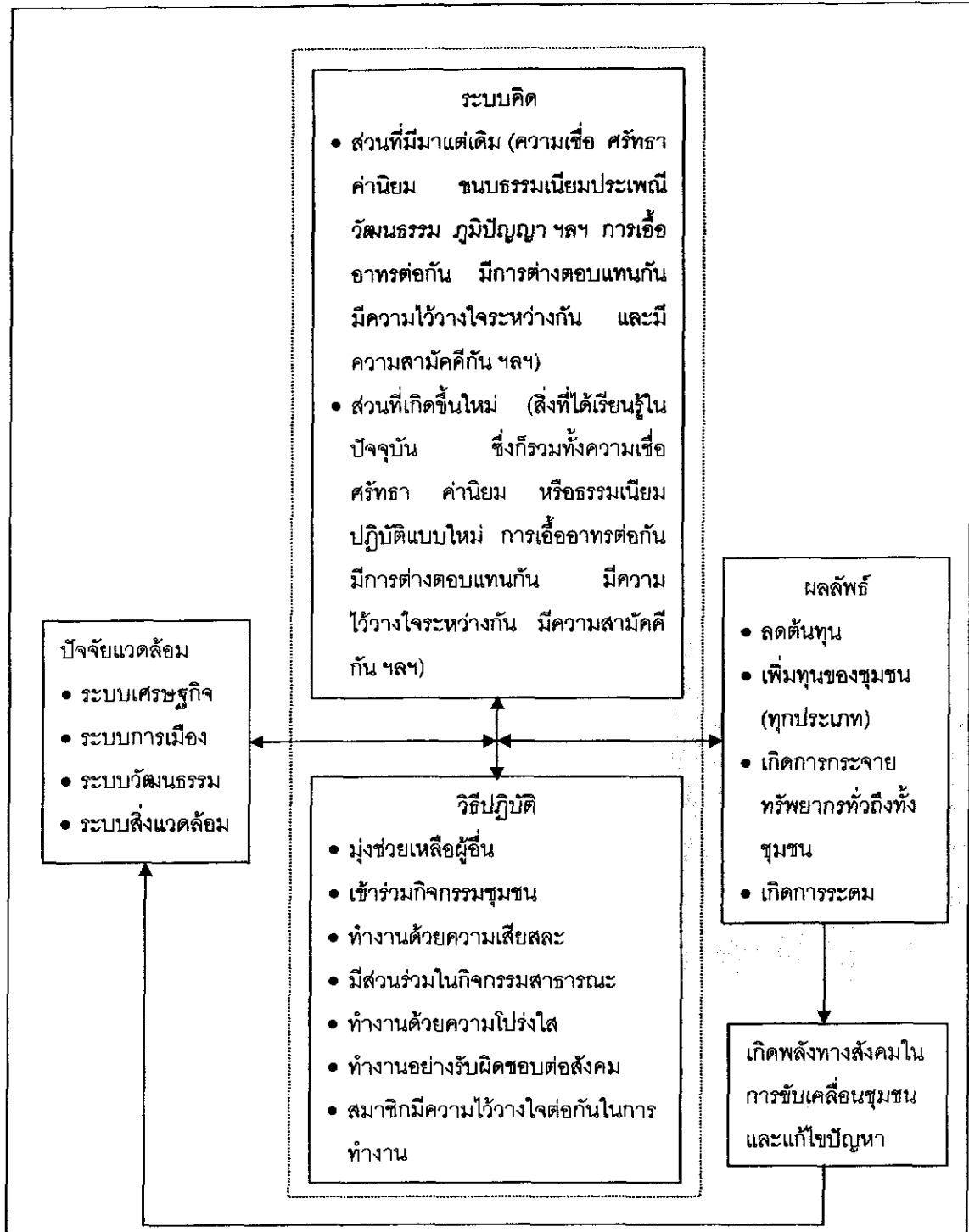
1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าว จะมีทั้งส่วนที่มีมาตั้งแต่เดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระดับคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคิด นั่นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 83-85)

แผนภูมิที่ 2.3
กรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคม



2. แนวคิดการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธ

หลักไตรสิกขากับการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการศึกษา ธรรมชาติพิเศษที่เป็นส่วนเฉพาะของมนุษย์ คือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ การฝึกศึกษาพัฒนาตน จึงทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ที่ประเสริฐเลิศสูงสุด ซึ่งเป็นความเลิศประเสริฐที่สัตว์ทั้งหลายอื่นไม่มี (พระธรรมปิฎก, 2544, น. 342)

สุนน อมรวิวัฒน์ (2530 อ้างถึงใน สมปอง นครไธสง, 2548, น. 10) กล่าวว่า หลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างแท้จริง เพราะมีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีความสืบเนื่อง เป็นเหตุผลแก่กันและกันและแสดงถึงพระปัญญาคุณอันล้ำเลิศของพระบรมศาสดา กระบวนการพัฒนาคุณธรรมตามหลักของไตรสิกขาให้หลักของศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่ไปกับวิธีการอื่น ๆ ด้วย ในการเลี้ยงดูเด็กนั้น ต้องใช้หลักของไตรสิกขาในการพัฒนาเด็กให้ครบทั้ง 3 ด้าน คือ ศีล หมายถึงศีล 5 ซึ่งใช้ควบคุมกายและวาจา นำไปสู่การพูดดี ทำดี ดำรงชีวิตดี สมาธิ ฝึกให้เป็นคนมีจิตใจแน่วแน่ นำไปสู่การมีจิตใจที่ตั้งมั่น และปัญญา ฝึกการใช้เหตุผลเห็นจริงตามความเป็นจริง นำไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

พระธรรมปิฎก (2544, น. 348-350) ได้กล่าวถึงการพัฒนามนุษย์แบบองค์รวมตามหลักไตรสิกขาว่า ชีวิตและการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น แยกได้เป็น 3 ด้าน คือ

1. ด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การดำเนินชีวิตต้องติดต่อสื่อสารสัมพันธ์กับโลก หรือสิ่งแวดล้อมนอกตัว โดยใช้

ก) ทวาร/ช่องทางการรับรู้และเสพความรู้สึก ที่เรียกว่า อินทริย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวม ใจ ด้วยเป็น 6)

ข) ทวาร/ช่องทางการกระทำ คือ กาย วาจา โดยการทำและพูด (รวมใจ-การคิด ด้วยเป็น 3)

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์นั้น แยกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1) สิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนจณรรพสัตว์

2) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางกายภาพ

มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์และเพื่อนร่วมโลกด้วยดี อย่างเกื้อกูลกัน เป็นส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ของสังคม และปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ตั้งต้นแต่การใช้ตาหูฟังทั้งด้านการ

เรียนรู้และการเสพอารมณ์ให้ได้ผลดี รู้จักกินอยู่ แสวงหา เสพบริโภคปัจจัย 4 เป็นต้น อย่างฉลาด ให้เป็นคุณแก่ตน แก่สังคม และแก่โลก อย่างน้อยไม่ให้เป็นการเบียดเบียน

2. ด้านจิตใจ ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้ง จะมีการทำงานของจิตใจ และมีองค์ประกอบด้านจิตเกี่ยวข้อง เริ่มแต่ต้องมีเจตนา ความตั้งใจ ตั้งใจ หรือเจตจำนง และมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมทั้งมีความรู้สึกสุขหรือทุกข์ สบายหรือไม่สบาย และปฏิบัติมาจากสุข-ทุกข์นั้น เช่น ชอบใจหรือไม่ชอบใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะหนี หรืออยากจะทำลาย ซึ่งจะมีผลชักนำพฤติกรรมทั้งหลาย ตั้งแต่จะให้ดูอะไรหรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร จะพูดกับใครว่าอย่างไร ฯลฯ

3. ด้านปัญญา ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือแสดงออกทุกครั้งก็ตาม เมื่อมีภาวะอาการทางจิตใจอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม องค์ประกอบอีกด้านหนึ่งของชีวิต คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิด ความเชื่อถือ เป็นต้น ที่เรียกรวม ๆ ว่าด้านปัญญา ก็เข้ามาเกี่ยวข้องหรือมีบทบาทด้วย เริ่มตั้งแต่ว่า ถ้ามีปัญหา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอย่างหนึ่ง ถ้าขาดปัญญา ก็แสดงออกและมีภาวะอาการทางจิตอีกอย่างหนึ่ง เรามีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร เราก็แสดงออกหรือมองสิ่งนั้นไปตามแนวคิด ความเข้าใจ หรือแม้กระทั่งค่านิยมอย่างนั้น ทำให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ มีสุขมีทุกข์ไปตามนั้น และเมื่อเรามองเห็นเรารู้ เข้าใจอย่างไร แค่นั้น เราก็แสดงออกหรือมีพฤติกรรมของเราไปตามความรู้ความเข้าใจ และภายในขอบเขตความรู้ของเรานั้น

องค์ประกอบของชีวิต 3 ด้านนี้ ทำงานไปด้วยกัน ประสานกันไปและเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกต่างหากจากกัน เมื่อชีวิตที่ดำเนินไปมี 3 ด้านอย่างนี้ การศึกษาที่ฝึกคนให้ดำเนินชีวิตได้ดีก็ต้องฝึกฝนพัฒนาที่ 3 ด้านของชีวิตนั้น ดังนั้น การฝึกหรือศึกษา คือ ศึกษา จึงแยกเป็น 3 ส่วน ดังที่เรียกว่า ไตรสิกขา เพื่อฝึกฝนพัฒนา 3 ด้านของชีวิตนั้นให้ตรงกัน แต่เป็นการพัฒนาพร้อมไปด้วยกันอย่างประสานเป็นระบบสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียว โดยอาศัยหลักของไตรสิกขาเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตทั้ง 3 ด้าน คือ

1. ศีล คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านการสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ทั้งด้วยอินทรีย์ต่าง ๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย-วาจา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิตที่ปลอดเวรภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูลแก่สังคมและแก่โลก

2. สมาธิ คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ทั้ง...

- ในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

- ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความกล้าหาญ ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และ

- ในด้านความสุข เช่น ความมีปิติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ

3. ปัญญา คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกฝนหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าสู่แนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความรู้ การรู้จักคิด พิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่าง ๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์

พินดา แชนนี และคณะ (2536 อ้างถึงใน สมปอง นครโธสง, 2548, น. 12-13) กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีหลักการและกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่วางไว้ชัดเจนจากพระไตรปิฎกพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ไว้ตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิเป็นปฐมชีวิตจนเติบโตในครรภ์มารดา เมื่อคลอดแล้วจึงเป็นสภาวะรวมของขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ์ 5 นี้เมื่อสลายย่อยเหลือเพียง 2 คือ รูปกับนาม

การพัฒนามนุษย์จึงต้องพัฒนารูปกับนามไปพร้อมกัน ส่วนที่เป็นรูปนั้นอธิบายได้อีกว่า หมายถึงร่างกาย พฤติกรรม และการทำงานของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้วย ในส่วนที่เป็นนามนั้นอธิบายได้ว่าหมายถึง อารมณ์สุข ทุกข์ หรือวางเฉย หมายถึงการกำหนดได้ จำได้ว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้คืออะไร หมายถึงคุณภาพของจิตที่คิดปรุงแต่งในทางดี ทางชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ และหมายถึงสภาวะที่รับรู้ทางสัมผัส คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้สัมผัสรส และการรับรู้ทางอารมณ์

การพัฒนามนุษย์ตามหลักของพระพุทธศาสนา จึงมีลักษณะที่บูรณาการต้องได้รับการหล่อเลี้ยงบำรุง และส่งเสริมไปพร้อมกันทั้งหมดอย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน กล่าวคือทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ และยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดูเช่นการให้อาหาร การพักผ่อน การอยู่อาศัย การรักษาโรค ทางด้านจิตใจต้องยึดหลักของสมาธิ ศีล การบริหารจิตให้ลดละอภุศล มีความบริสุทธิ์แจ่มใส ทางด้านปัญญายึดหลักของความรู้คิดมีเหตุผลเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่อิสระภาพอันสมบูรณ์ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังวางหลักการทางด้านสังคมให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติโดยยึดหลักของวิชาและกรุณา

พระธรรมปิฎก (2543 อ้างถึงใน เจริญ เหล่าคำ, 2548, น. 18-19) ได้กล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นเสมือนต้นทุนในการที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ไว้ 7 ประการด้วยกัน คือ

1. กัลยาณมิตรตา (มีกัลยาณมิตร) แสวงหาแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี คือ อยู่ร่วมกับหรือใกล้ชิดกัลยาณชน เริ่มตั้งแต่มีพ่อเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว รู้จักคบคน และเข้าร่วมสังคมกับกัลยาณชน ที่จะมีอิทธิพลชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอก ทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหา และทำการสร้างสรรค์

2. สีสัมปทา (ทำดีให้ถึงพร้อม) มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต คือรู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรมกิจการและสภาพแวดล้อมให้เอื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยการกินใช้ปัจจัย 4 ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบดุลยสัมพันธ์ของธรรมชาติ

3. ฉันทสัมปทา (ทำจันทะให้ถึงพร้อม) มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือเป็นผู้มีพลังแห่งความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ ใฝ่ความเป็นเลิศอยากช่วยทำทุกสิ่งกับทุกคนที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดีงาม ไม่หลงติดอยู่แค่คิดจะได้จะเอาและหาความสุขจากการเสพบริโภค ที่ทำให้จมอยู่ในวังวนแห่งความมัวเมาและการแย่งชิง แต่รู้จักใช้อิทธิย มีตาที่ดู หูที่ฟัง เป็นต้น ในการเรียนรู้ หาความสุขจากการศึกษา และมีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม ด้วยการใช้สมองและมือในการสร้างสรรค์

4. อุตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม) มุ่งมั่นฝึกตนจนสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้ คือ ระลึกอยู่เสมอถึงความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุดแล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากลำบาก อุปสรรคและปัญหาเป็นจุดเวทีที่ทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป จนเต็มสุดแห่งศักยภาพ ด้วยการพัฒนาที่พร้อมทุกด้าน ทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

5. ทิฏฐิสัมปทา (ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม) ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไร ๆ ตามเหตุและผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือหลักเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อการกระทำว่าเป็นอำนาจใหญ่สุดที่

บันดาลชะตากรรม กับทั้งมีพฤติกรรมและจิตใจที่อยู่ในอำนาจเหตุผล แม้จะไม่ได้ทำให้สำเร็จและดีงามสูงสุด ก็รู้เท่าทันความเป็นไปได้ภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มีและที่ทำได้ ถึงสำเร็จก็ไม่หลงลอย ถึงพลาดก็ไม่หงอยงง ดำรงจิตผ่องใสเป็นอิสระได้ ไม่ถูกรบกวนวุ่นวายเอาแต่ใจตนเอง ตลอดจนไม่ปล่อยตัวเลื่อนไหลไปตามกระแสความตื่นข่าวและค่านิยม

6. อัปปรมาทสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม) ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท คือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ ไม่คงทนและไม่คงตัว ทั้งของชีวิตและสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา ทำให้มีนอนใจอยู่ไม่ได้และมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวาย เร่งศึกษาและป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยของความเสื่อม และเสริมสร้างเหตุปัจจัยของความเจริญอกงาม โดยใช้เวลาทั้งคืนวันที่ผ่านมาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

7. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม) ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัยไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นแง่มุมที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหามาจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญาที่จะทำให้พ้นตนเองและเป็นที่ยิ่งของคนอื่นได้

การบวช กระบวนการขัดเกลามนุษย์ให้สมบูรณ์

คำว่า “บวช” มาจากคำบาลีว่า ปพฺพชา (ป+วช) แปลว่า ออกไปจากตระกูล จากบ้าน จากเรือน ออกไปจากชีวิตแบบโลก ๆ ออกจากกามและกิเลสทั้งหลาย แต่คำว่า บวช ในปัจจุบันหมายทั้งการบวชเป็นพระและบวชเป็นสามเณร ดังนั้น จึงมีข้อบัญญัติว่า บวชเป็นพระเรียกว่า อุปสมบท บวชเป็นสามเณรเรียกว่า บรรพชา เป็นการประพฤติพิเศษพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ด้วยศรัทธาอันยอดเยี่ยม (ไสว มาลาทอง และ อเนก ชำทอง, 2527, น. 1)

การบวช คือ “บรรพชา” นั้น แปลความหมายง่าย ๆ ว่า เว้น สละ ละได้ทั่ว ๆ ไป หมายความว่า สละละสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือบาปอกุศลต่าง ๆ เป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เพราะหากกุศลสิ่งไม่ดี หรือบาปต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่จะละได้ง่าย ๆ บางทีละภายนอกแล้ว แต่ภายในยังละไม่ได้ ละทางกายแล้วก็ยังติดอยู่ในใจ กว่าที่จะละทางใจได้ต้องฝึกฝนพัฒนาอย่างมาก การบวชนี้

จึงถือว่าเป็นการฝึกฝนตนเอง คือการศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วร้ายต่าง ๆ ให้หมดไป (พระธรรมปิฎก, 2542, น. 5)

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการบวชที่เรียกว่าเป็นการบวชโดยสมบูรณ์แบบ (อ้างถึงใน จิราวัฒน์ ปรีดถกรกุล, 2545, น. 7) ไว้ดังนี้ คือ

1. การออกค้นหาสิ่งที่เป็นกุศล เพราะชีวิตมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ชีวิตคนผู้ครองเรือน เป็นชีวิตที่คับแคบ หลงอยู่กับความเกิด แก่ เจ็บ ตาย การออกบวชจึงเป็นการออกไปแสวงหาสิ่งที่เป็นกุศล สิ่งที่ดีกว่าชีวิตผู้ครองเรือน

2. การออกไปอยู่อย่างต่ำต้อย คือใช้ชีวิตอย่างต่ำต้อย กินอาหาร อยู่อาศัย นุ่งห่ม และใช้สอยหยูกยาอย่างต่ำต้อย ไม่ต้องมีทรัพย์สินสมบัติอะไรมาก

3. การฝึกหรือทดลองบังคับตัวเอง เป็นการฝึกบังคับอินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ความรู้สึกไหลไปตามความต้องการของกิเลส โดยถือปฏิบัติตามสิกขาบทต่าง ๆ

4. การอยู่เหนือสิ่งที่ครอบงำโลก เป็นการทำให้จิตใจมีวิวัฒนาการขึ้นไป คือจิตใจที่อยู่เหนือการครอบงำของโลก อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การบรรลุคุณธรรมที่ทำให้จิตใจสูงขึ้น

5. การมีโอกาสได้สิ่งสูงสุดของมนุษย์ การบวชเป็นโอกาสแห่งการได้สิ่งสูงสุด คือ โลกุตตรภูมิ คือเป็นอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์

6. การได้อยู่บนหัวทุกคน พอได้บวชแล้วก็มีแต่คนกราบไหว้ ถ้าไม่บวชก็ไม่มีใครกราบไหว้ แต่พอบวชแล้ว แม้เจ้านายใหญ่โต พระราชามหากษัตริย์ก็กราบไหว้

7. การมีโอกาสทำประโยชน์ให้ผู้อื่น เมื่อผู้บวชได้ทำประโยชน์ตนสำเร็จแล้ว ก็มุ่งหวังทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นต่อ

วัตถุประสงค์ของการบวช

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเนื้อหาสาระแต่เดิมของการบวชว่า การบวชก็คือเรื่องของการศึกษาอบรมฝึกหัดขัดเกลา ทำให้เป็นคนที่ดี มีคุณสมบัติต่าง ๆ เจริญออกงามขึ้น จนเป็นคนที่มีสมบูรณ์ และได้กล่าวสรุปวัตถุประสงค์ของการบวชในสังคมไทยไว้ 4 ประการ คือ

1. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน หมายความว่า พุทธศาสนิกชนนั้น อยากจะช่วยกันรักษาพระพุทธศาสนาโดยรักษาพระธรรมวินัยให้เจริญมั่นคง เพราะว่าถ้าพระพุทธศาสนา

คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังดำรงอยู่ ก็จะเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย ช่วยให้เขามีชีวิตที่ดีงาม และสังคมที่ร่มเย็นเป็นสุข

วิธีที่ดีที่สุดในการรักษาพระพุทธศาสนา ก็คือการบวชเข้าไปเรียนรู้พระธรรมวินัย และรักษาถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าต่อกันไป เรียกว่า สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา

2. เป็นการทำหน้าที่ของคนไทย หมายความว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในสังคมไทย และได้กลายเป็นมรดกของชนชาติไทย คนไทยได้เห็นพระพุทธศาสนาเป็นทรัพย์สินสมบัติที่มีค่าสูงสุดของประเทศชาติและสังคมของเรา เพราะว่าเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาแล้ว ก็ให้หลักธรรมคำสอน ทำให้คนประพฤติดีงาม เป็นหลักให้แก่สังคม ทำให้สังคมอยู่กันได้ด้วยสันติสุข มีการเบียดเบียนกันน้อยลง ถ้ามีคนดีมากกว่าคนชั่ว สังคมนี้ก็อยู่ได้ พระพุทธศาสนาได้ช่วยให้คนมากมายกลายเป็นคนดีขึ้นมา

3. เป็นการสนองพระคุณของบิดามารดา ดังที่เราถือกันมาเป็นพระเพณีว่า ถ้าใครได้บวชลูกแล้ว ก็ได้บุญได้กุศลมาก ช่วยให้พ่อแม่ได้เกาะชายผ้าเหลืองไปสวรรค์ ตลอดจนได้เป็นญาติของพระศาสนา การบวชก็เลยมีความหมายเป็นการตอบแทนคุณของบิดามารดา

4. เป็นการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาตนเอง พอถึงข้อสุดท้าย จุดหมายของการบวชก็มาอยู่ที่ตัวเอง คือเป็นการพัฒนาชีวิต ทั้งในด้านความประพฤติ คือพฤติกรรมทางกาย วาจา ทั้งในด้านจิตใจที่จะมีความดีงามเข้มแข็งมั่นคงเป็นสุข และในด้านปัญญาคือความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตรงตามเป็นจริง (พระธรรมปิฎก, 2542, น. 7)

วัตถุประสงค์ดั้งเดิมของการบวชซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาลนั้น ก็คือ สพฺพพุทฺธนิสฺสรณนิพฺพานสจฺฉฉิกรณตฺถาย คือ เพื่อทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงและทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน แต่ในปัจจุบันวัตถุประสงค์ของการบวชได้เปลี่ยนแปลงไปยุคสมัย ซึ่งพระราชนิพนธ์ใน (บุญมา คุณสมบุญโน ป. 9) (อ้างถึงใน พระมหาธีรราชพงษ์ มีโรตส, 2541, น. 40) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการบวชไว้ว่า

1. เพื่อให้เด็กใกล้ชิดกับพระศาสนา อันเป็นเหตุให้เป็นคนดีต่อไปในภายหน้า
2. เพื่อให้เด็กได้รับการฝึกหัดอบรมกิริยามารยาททางกาย วาจา ให้เรียบร้อย
3. เพื่อให้เด็กได้รับการฝึกหัดอบรมจิตใจให้มีความอดทน ให้พึ่งตนเองได้
4. เพื่อให้เด็กมีความรู้ทางศาสนา อันเป็นหลักประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควรต่อไป

5. เพื่ออบรมจิตใจของเด็กให้รู้จักสำนึกผิดชอบ ชั่วดี บาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ มีคุณธรรมประจำใจ ไม่ทำอะไรตามอารมณ์ต้องการ

6. เพื่ออบรมให้เด็กมีความกตัญญูต่อบิดามารดา และผู้มีอุปการคุณ
7. เพื่อให้เด็กใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ในทางที่ถูกที่ควร
8. เพื่อให้เด็กมีโอกาสสั่งสมอบรมบุญวาสนาบารมี เพื่อความเจริญรุ่งเรืองต่อไป
9. เพื่อให้เด็กมีโอกาสสนองพระคุณของบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้าของตนตามสมควรแก่วัยของเด็ก (พระมหาธีระพงษ์ มีโธสง, 2541, น. 40)

พระมหาวิโรจน์ พรหมสุด ได้กล่าวถึงมูลเหตุจูงใจของการบวชในสังคมไทยปัจจุบันที่แตกต่างจากสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากปัจจัยทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ในปัจจุบันที่เป็นตัวแปรสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยจำแนกเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. การบวชเพื่อต้องการตอบแทนบุญคุณบิดามารดา ในสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณ ได้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องการบวชว่า บิดามารดาที่เป็นพุทธศาสนิกชนทุกคนถ้ามีบุตรชาย และบุตรชายนั้นอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์แล้ว จะต้องจัดการให้บุตรของตนได้บวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จึงจะถือว่าได้สร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ให้แก่ตนเอง และจะทำให้ตนเองได้เกาะชายผ้าเหลืองไปสู่สุคติอีกด้วย...

2. การบวชตามประเพณีเพื่อให้เป็นที่ยอมรับในสังคม การบวชลักษณะนี้มักนิยมการทำการในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ทั้งนี้เพราะในช่วงเข้าพรรษานั้น เป็นช่วงเวลาที่ประชาชนมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านความเป็นอยู่อย่างพอเพียง โดยใช้เวลาในการบวชนาน 3 เดือน ที่กำหนดเวลาไว้เช่นนี้ ก็เพื่อต้องการให้ผู้บวชได้มีเวลาและโอกาสในการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยต่าง ๆ อย่างจริงจัง แต่ในปัจจุบันเนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจอยู่ในสภาพที่บีบรัดยิ่งขึ้น จึงทำให้ช่วงระยะเวลาในการบวชสั้นเข้าอีก กลายเป็นบวช 1 เดือนบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง จนกระทั่ง 7 วัน หรือ 3 วันแล้วแต่โอกาส

3. บวชเพื่อจะได้มีโอกาสในการศึกษาเล่าเรียน ...ประชาชนในชนบทส่วนมากจะมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่ค่อยจะดีนัก จึงทำให้ไม่สามารถที่จะส่งบุตรหลานของตนไปเรียนในถิ่นที่มีการศึกษาของรัฐดำเนินการอยู่ได้ ดังนั้นประชาชนเหล่านี้จึงจำเป็นต้องหันมาอาศัยประเพณีการบวชเรียนเป็นช่องทางที่จะให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษา และได้รับการเลื่อนฐานะทางสังคมให้แก่บุตรหลานของตนไปในขณะเดียวกันด้วย...

4. บวชเพราะต้องการศึกษาพระธรรมวินัย การบวชด้วยมูลเหตุจูงใจในลักษณะนี้ เป็น การบวชที่ผู้บวชต้องการเข้ามาศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เพื่อทำให้เกิด

ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง และสามารถนำหลักธรรมคำสั่งสอนต่าง ๆ เหล่านั้น ไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของตนต่อไปในภายภาคหน้า...

5. บวชเพราะมุ่งหวังผลประโยชน์บางประการ ...ในสังคมไทยถือว่าพระภิกษุเป็นตัวแทนของสถาบันพระพุทธศาสนา จึงทำให้พระภิกษุมีฐานะเป็นผู้นำทั้งทางจิตใจและทางสังคมสำหรับประชาชนชาวไทย และในขณะเดียวกันพระภิกษุก็จะได้รับความเคารพนับถือและเทิดทูนบูชาจากคนในสังคมควบคู่ไปด้วย จึงทำให้มีคนจำนวนหนึ่งมองเห็นผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับและเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว เช่น บวชเพราะต้องการเรียนเศรษฐาณวิชา ตั้งตนเป็นหมอดูเป็นเจ้าสำนักต่าง ๆ เป็นต้น

6. บวชเพื่อมุ่งนิพพาน เป็นการบวชที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของการบวช ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และถูกต้องตามพุทธบัญญัติมากที่สุด... (พระมหาวิโรจน์ พรหมสุต, 2547, น. 13-18)

ประโยชน์ของการบวช

ประโยชน์จากการบวชในพระพุทธศาสนามีนานัปการ ทั้งประโยชน์เฉพาะตนและส่วนรวม ซึ่งพอจะจำแนกได้ดังนี้ คือ

1. ประโยชน์ตน คือประโยชน์ที่ผู้บวชได้รับในขณะที่ครองสมณเพศ และในการดำรงชีวิตหลังจากสึกแล้ว นอกจากนี้ยังรวมถึงประโยชน์ที่ผู้ใกล้ชิด ผู้อุปการะในการบวชจะได้รับจากผู้บวชด้วย ประโยชน์ส่วนตนมีดังนี้

- 1) ได้เรียนรู้พระธรรมวินัย
- 2) ได้รู้จักฝึกตนให้มีความอดทน เนื่องจากต้องปฏิบัติตนตามพระวินัยและตามหลักการปกครองสงฆ์
- 3) รู้จักสำรวมกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในระเบียบอันดีงาม
- 4) รู้จักรับผิดชอบและดูแลตนเอง เพราะขณะบวชอยู่สมณะย่อมมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติทั้งส่วนตัวและร่วมกับหมู่คณะ
- 5) รู้จักละอายตนเองและกลัวบาป
- 6) รู้จักความสันโดษ คือพอใจที่จะมีชีวิตอย่างเรียบง่าย เว้นความฟุ้งเฟ้อทั้งปวง
- 7) ได้ปฏิบัติธรรม คือ เว้นชั่ว ทำดี และทำจิตใจให้ผ่องใส ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ผู้บวชจะมีโอกาสปฏิบัติได้สมบูรณ์กว่าผู้ครองเรือน

- 8) รู้จักศาสนพิธี และมีส่วนร่วมปฏิบัติอย่างถูกต้อง
- 9) ได้รับการปลูกฝังค่านิยมในทางที่ดี
- 10) ได้บรรลุผลในการปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้น จนถึงขั้นสูงสุด
- 11) สามารถนำธรรมะไปปฏิบัติในการดำรงชีวิตได้ ทั้งระหว่างบวชและหลังจากที่สึก

จากสมณเพศแล้ว

- 12) มารดา บิดา ญาติ ของผู้บวชและผู้มีส่วนอุปการะในการบวชได้มีส่วนในกุศลยิ่งขึ้น

2. ประโยชน์ต่อสังคม

- 1) การบวชในพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการสร้างสมเนื่อนานุญของโลก
- 2) พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี และหมั่นสั่งสอนประชาชนย่อมเป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชน
- 3) พระสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีงามแก่คนทั่วไป ในด้านการปฏิบัติธรรม
- 4) หลักธรรมาธิปไตยในพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางของประชาธิปไตยทั้งในการปกครองและการดำเนินชีวิต

3. ประโยชน์ต่อพระศาสนา

- 1) การบวชยอมทำให้มีผู้สืบทอดศาสนา ซึ่งจะทำให้พระศาสนาดำรงอยู่ตลอดไป
- 2) พระสงฆ์เป็นศาสนทายาท
- 3) พระภิกษุสามารถช่วยเผยแผ่ศาสนาให้เจริญกว้างไกลยิ่งขึ้น
- 4) ปฏิปทาของพระสงฆ์เป็นการพิสูจน์ว่า มนุษย์สามารถดำรงชีวิตตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาได้จริง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540, น. 11-13)

เผด็จ ทตฺตชีโว ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการบวชว่า โดยย่อแบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 อานิสงส์หลัก ได้แก่

1. กรณีของผู้ที่หมดกิเลส สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ย่อมได้อานิสงส์ คือ
 - ก. ทุกข์เก่าหมดไป
 - ข. ทุกข์ใหม่ไม่เกิดขึ้น คือ หมดกิเลส
 - ค. เป็นเนื่อนานุญอันประเสริฐของมนุษย์ทั้งหลายที่ได้ทำบุญให้ท่าน และถวาย

สักการะแด่ท่าน

2. มองถึงด้านคุณธรรมในตัวของผู้บวช

- ก. ทำให้ตนเองเป็นผู้มีความบริสุทธิ์กาย วาจา ใจ

ข. จะได้น้ำใจงาม ที่เรียกว่า เป็นคนมีน้ำใจ

ค. เป็นผู้มียัญญา

ประเภทที่ 2 อานิสงส์พลอยได้ ได้แก่

1. อานิสงส์ที่เกิดแก่ผู้อื่น

ก. ช่วยให้บิดามารดาได้มีโอกาสใกล้ชิดพระศาสนา เช่น ได้ฟังธรรม เป็นต้น

ข. แม้สึกออกไปแล้ว ลูกเมียก็เป็นสุข เพราะได้นิสัยดี ๆ ที่เกิดจากการขัดเกลาติดตัว

ไป

ค. ประเทศชาติได้พลเมืองดีเพิ่มขึ้น

2. อานิสงส์ทางธรรม คือได้เป็นผู้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ กรมการศาสนาโดย ไสว มาลาทอง และ อเนก ขำทอง ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการบวชว่า

1. เป็นการป้องกันการถูกชักนำ ชักจูงไปสู่ความเสียหายและเสื่อมเสียได้

2. เป็นการปลูกฝังศีลธรรม วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่ตลอดไป

3. เป็นการช่วยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้วัฒนาสถาพรยิ่งขึ้น

4. เป็นการรักษารীติประเพณีอันดีงามของไทยไว้

5. เป็นการช่วยแก้ปัญหาสังคมเกี่ยวกับกุลบุตรที่เหินห่างจากศีลธรรมและวัฒนธรรมอัน

ดีงาม

6. เป็นการให้กุลบุตรให้มีโอกาสเข้ามาศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

(กรมการศาสนา, 2527, น. 5)

การบวชเรียนตามหลักพุทธศาสนา

สังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมมาจากพระพุทธศาสนามายาวนาน พุทธศาสนาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องเป็นอย่างมากต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แม้กระทั่งในการดำเนินชีวิตของประชาชนก็ได้อาศัยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาหลายอย่างมาใช้ในการชีวิตประจำวัน จนเกิดเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง ประเพณีสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ยังคงมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธก็คือประเพณีการบวช ถึงแม้สังคมจะมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุมากมายเพียงไรก็ตาม แต่ค่านิยมและความเชื่อในเรื่องการบวชในพระพุทธศาสนายังคงได้รับการปฏิบัติสืบทอดกันเรื่อยมา

เป้าหมายสูงสุดของการบวชตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล คือเพื่อทำตนให้หลุดพ้นจากทุกข์ และสรรพกิเลสทั้งปวงและเพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน ดังนั้น ผู้ที่เข้ามาบวชแล้วจึงต้องมีการศึกษา เล่าเรียนและประพฤติปฏิบัติเพื่อจุดหมายดังกล่าว โดยในสมัยพุทธองค์นั้นการเล่าเรียนจะแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคณธรรมา ได้แก่การศึกษาพระธรรมวินัยและพระพุทธรูปจากคัมภีร์ต่าง ๆ และฝ่ายวิปัสสนาธุระ ได้แก่การเรียนรู้และปฏิบัติกรรมฐานเพื่อชำระจิตให้หมดจดและพ้นทุกข์ทั้งปวง ซึ่งได้สืบทอดปฏิบัติกันมาจนเป็นประเพณีที่เรียกว่า “บวชเรียน” คือการบวชเพื่อฝึกตนเอง เพราะพระพุทธรูปศาสนาถือหลักการที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ ซึ่งจะเป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก... โดยปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าตามหลักสิกขา 3 ประการ คือ

1. สิกขาเพื่อการพัฒนาในด้านพฤติกรรม คือการฝึกฝนอบรมความประพฤติทั่วไป ทางกาย วาจา และการอยู่ร่วมสังคม พร้อมทั้งการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายภายนอก ด้านนี้เรียกว่า ศิล

2. สิกขาเพื่อการพัฒนาในด้านจิตใจ ซึ่งเป็นการฝึกอบรมปลูกฝังคุณธรรมความดีต่าง ๆ มากมาย เช่น เมตตา กรุณา ศรัทธา ความเคารพ ตลอดจนความเพียร สติ สมาธิ และพัฒนาในด้านความสุข ให้มีจิตใจที่ไม่มีทุกข์ ไม่เศร้าหมอง ไม่ขุ่นมัว ไม่เครียด ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย มีความปลอดโปร่ง เบิกบานสดใส เรียกรวม ๆ ว่า สมาธิ

3. สิกขาเพื่อการพัฒนาในด้านปัญญา คือฝึกการมองการดูการคิดพิจารณาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่จะทำให้สามารถเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย แล้วนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต แก้ปัญหาและทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยดี เป็นด้าน ปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2542, น. 19-26) ดังนั้น เมื่อได้ฝึกอบรมตนให้เจริญในศิลป สมาธิ ปัญญา ก็จะทำให้บรรลุจุดหมายของการบวชที่เรียกว่า “บวชเรียน”

บทบาทของวัดต่อการพัฒนาคนและชุมชน

วัดในฐานะสถาบันหนึ่งที่มีบทบาทและมีความผูกพันต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน โดยเฉพาะบทบาทด้านการเป็นสถานศึกษา ที่แต่เดิมนั้นการจัดการศึกษาในสังคมไทยนั้น วัดทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปอย่างเข้มข้น ถึงแม้ในปัจจุบันบทบาทของวัดในการจัดการศึกษาอาจจะไม่โดดเด่นเท่ากับในอดีตที่ผ่านมา แต่ถึงกระนั้นวัดก็ยังคงบทบาทในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนการอบรมสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในศีลธรรมคุณงาม

ความดี ซึ่งบทบาททางสังคมของวัดที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยมีมากมายหลายบทบาท ดังนี้ (กรมการศาสนา, 2529, น. 1-2)

1. วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านส่งกุลบุตรมารับใช้พระสงฆ์ และรับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ
 2. วัดเป็นสถานที่ที่พ่อแม่ ตลอดจนคนเฒ่าคนแก่มาได้รับความรู้ด้วยการสวดพระธรรมเทศนา
 3. วัดเป็นสถานที่พยาบาลที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิความรู้ของคนในสมัยก่อน โดยวัดเป็นแหล่งตำรายาและตำราแพทย์ และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วยทั่วไป
 4. วัดเป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ และศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนผู้ใหญ่ที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ
 5. วัดเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทาง
 6. วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้มาพบปะสังสรรค์ และพักผ่อนหย่อนใจโดยที่ทางวัดได้จัดสถานที่ต่าง ๆ ในบริเวณให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ร่มรื่น
 7. วัดเป็นสถานที่รื่นเริงที่จัดเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ ของชาวบ้าน และเป็นที่พบปะของคนหนุ่มสาวด้วย
 8. วัดเป็นบ่อเกิดและศูนย์กลางของศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม
 9. วัดเป็นที่ไกลเกลียดข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาการแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่าง ๆ ของชาวบ้าน
 10. วัดเป็นสถานที่สำหรับชาวบ้านรอบวัดได้มาทำบุญและบำเพ็ญกุศล ตลอดจนประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา
 11. วัดเป็นคลังพัสดุสำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน เมื่อมีงานที่วัดหรือขอยืมไปใช้เมื่อคราวมีงาน
 12. วัดเป็นศูนย์กลางการบริหาร หรือการปกครองที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะเรียกลูกบ้านมาประชุมเพื่อบอกแจ้งกิจกรรมต่าง ๆ
- สมคิด จิระทัศนกุล (2543, น. 23-24) ได้กล่าวถึงวัดในสถานะที่เป็นศูนย์กลางของสังคม จึงมีความสำคัญและบทบาทหน้าที่สรุปได้ดังนี้ คือ
1. วัดในฐานะเป็นตัวแทนความมั่นคงของแผ่นดิน เพราะการสร้างวัดทุกครั้งต้องใช้กำลังทรัพย์และกำลังกายจำนวนมาก อาณาจักรใดยุคสมัยใดที่มั่นคงและมีความเจริญ ก็อาจวัด

ได้จากปริมาณจำนวนของวัดในพื้นที่นั้น ๆ ดังจะเห็นได้เช่น อาณาจักรอยุธยา หรือรัตนโกสินทร์ ตอนต้นยุคสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น

2. วัดในฐานะสถาบันผู้สืบทอดศาสนาให้ยั่งยืน เพราะวัดเป็นสถานที่เดียวที่เป็นที่ตั้งและที่รวมแห่ง ไตรรัตน์ อันเป็นหลักสำคัญสูงสุดในทางพุทธศาสนา คือ พระพุทธรูป (พระพุทธรูป) พระธรรม (พระไตรปิฎก=พระธรรมคัมภีร์) และพระสงฆ์

3. วัดในฐานะสถานที่ให้การศึกษา เพราะเป็นแหล่งเดียวที่ให้ความรู้ ทั้งทางโลกและทางธรรม แก่บุตรหลานของชนทุกระดับในสังคมแบบดั้งเดิมของไทย

4. วัดในฐานะเป็นที่พึ่งทางกายและทางใจของสังคม เพราะวัดมีพระภิกษุซึ่งเป็นภาพลักษณ์ของผู้มีคุณธรรม ผู้สันโดษ เป็นผู้นำของสังคม ทั้งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถจึงได้รับความเชื่อถือยอมรับของสังคมในทุก ๆ เรื่องที่ต้องการปรึกษาหารือหรือช่วยเหลือทั้งในเชิงชี้แนะ สั่งสอนและพิธีกรรมทางศาสนา

5. วัดในฐานะศูนย์รวมของศิลปกรรม เพราะวัดถูกจรรโลงขึ้นด้วยกระแสศรัทธาจากสังคมที่มีต่อศาสนา ดังนั้นศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม รวมทั้งประณีตศิลป์ จึงได้รับการถ่ายทอดออกมาอย่างสร้างสรรค์และงดงาม เต็มเปี่ยมไปด้วยความหมายที่ล้วนสื่อทั้งในเชิงของนามธรรมและรูปธรรม

ประเวศ วะสี (2540) ได้เสนอบทบาทของวัดไว้ ดังนี้

1. การทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ความสำคัญของวัดคือ การเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ดังนั้นถ้าวัดเข้มแข็งจะทำให้โครงสร้างของชุมชนเข้มแข็งด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการมีศีลธรรมอันดีงามของสมาชิกในชุมชน ถ้าวัดลอยตัวออกจากโครงสร้างของสังคมในชุมชน จะทำให้ชุมชนและสังคมอ่อนแอ และส่งผลต่อสถาบันอื่น ๆ รวมทั้งสถาบันทางศาสนาอ่อนแอไปด้วย

2. วัดกับการจัดการศึกษา การศึกษาในระบบจากโรงเรียนระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา จำนวนกว่า 30,000 โรงเรียน ยังไม่สามารถผลิตคนที่มีความเข้มแข็งทางปัญญาและศีลธรรม ในส่วนที่ยังขาดนี้หากวัดสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาคนให้เต็มศักยภาพได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

3. วัดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นกระแสใหญ่ของโลกที่มีการระดมศาสตร์ทางด้านต่าง ๆ มาเชื่อมโยง พระสงฆ์จึงควรต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมและวิธีแก้ไขให้ลึกซึ้ง เพื่อจะได้สอนประชาชนได้ถูกต้อง และวัดควรเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน

4. การบริหารจัดการวัด วัดเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่าของสังคม ดังนั้นกระบวนการบริหารจัดการที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมตามอุดมการณ์แห่งพุทธศาสนา จึงเป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องทั้งเจ้าอาวาส คณะสงฆ์ รัฐบาล และผู้เกี่ยวข้องให้ความร่วมมือในการจรรโลงพระศาสนาเพื่อสังคมต่อไป

บทบาทของพระสงฆ์นั้นจะต้องมีการสร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นผู้ชี้นำทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้องแก่สังคม ทำวัดให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยมีระบบการบริหารจัดการวัดและระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่สนับสนุนให้เกิดปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

3. แนวคิดการจัดการศึกษา

ความหมายของการศึกษา

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1965 อ้างถึงใน วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539, น. 3) ชาวอเมริกันให้ความหมายของการศึกษาว่า

1. การศึกษาคือชีวิต (Education is life) ไม่ใช่เป็นการเตรียมตัวเพื่อชีวิตในภายหน้า การศึกษากับชีวิตเป็นของคู่กัน ตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องมีการศึกษาตลอดไป ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน

2. การศึกษาคือความเจริญงอกงาม (Education is growth) คนที่ได้รับการศึกษาย่อมจะทำให้เจริญงอกงาม ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา แต่ความเจริญงอกงามนั้นตั้งเป็นไปในทางที่ดี สังคมปรารถนาด้วย

3. การศึกษาคือการสร้างเสริมประสบการณ์ให้แก่ชีวิต (Education is organizing for experience) เป็นการจัดประสบการณ์ใหม่ ช่วยให้ผู้คนมีระดับความสามารถสูงขึ้น พอที่จะกำหนดแนวทางปฏิบัติจากผลลัพธ์ของประสบการณ์นั้นได้

4. การศึกษาคือกระบวนการทางสังคม (Education is social process) เป็นการถ่ายทอดความรู้ วัฒนธรรมต่าง ๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ได้ให้นิยามความหมายของการศึกษาไว้ในมาตรา 4 ว่า การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม และสืบสานทางวัฒนธรรม การ

สร้างสรรค์จริยธรรมใจความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อมสังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542, น. 1)

ปรัชญา เวสารัชช (2545, น. 1) กล่าวว่า การศึกษา หมายถึง กระบวนการทางสังคมที่นำบุคคลเข้าสูการดำรงชีวิตในสังคม หรืออาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นกระบวนการอบรมปมนิสัยให้มนุษย์สามารถประพฤติปฏิบัติตนและประกอบอาชีพการงานร่วมกับมนุษย์อื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสม

พระราชวรณีย์ (2528 อ้างถึงใน วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539, น. 5) ได้กล่าวว่า การศึกษาคือกระบวนการสร้างปัญญาและคุณธรรมอันเป็นส่วนประกอบอย่างอื่น ๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาสังคมที่ซับซ้อน นำชีวิตให้เจริญงอกงามไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีที่สุดและเสวยผลแห่งความมีชีวิตได้โดยสมบูรณ์

วิจิตร ศรีธำณ (2523 อ้างถึงใน วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539, น. 6) ได้ให้แนวคิดความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษาไม่ว่าจะนิยามความหมายอย่างไร มีลักษณะอยู่ 3 ประการ คือ

1. การศึกษาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปในแนวทางที่พึงปรารถนา
2. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้เป็นไปโดยจงใจ โดยมีการกำหนดจุดมุ่งหมายซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดไว้
3. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้กระทำเป็นระบบ มีกระบวนการอันเหมาะสมและผ่านสถาบันทางสังคมที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ด้านการศึกษา

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2514 อ้างถึงใน วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539, น. 7) กล่าวว่า การศึกษาคือการสร้างสมและถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของมนุษย์เพื่อแก้ปัญหาและให้เกิดความเจริญ การศึกษามีความจำเป็นต่อเนื่องและต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาอยู่เสมอ การศึกษามีความหมายกว้างไกล และลึกกว่าการเรียนรู้หนังสือ และการไปโรงเรียน การศึกษาก่อให้เกิดความเจริญทางพุทธิปัญญา จิตใจ สังคม และพลานามัย การศึกษาดำเนินอยู่เป็นลำดับขั้นในสถานศึกษา แต่การศึกษาส่วนใหญ่เกิดขึ้นนอกสถานศึกษา การศึกษามีใช่การเรียนรู้วิชา แต่เป็นการเรียนรู้ให้เกิดความคิด และระบบการศึกษาที่ดี และการศึกษาเป็นการโน้มน้าให้บุคคลเกิดความประจักษ์ใจและพัฒนาความสามารถของตนให้รู้ว่ตนทำอะไรได้มากกว่าฝึกฝนอาชีพเฉพาะอย่าง

ศึกษาหรือการศึกษา แปลว่า การฝึกฝน การฝึกฝนพัฒนาคนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ตั้งงาม เป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้สัจธรรม เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2541, น. 15)

วัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษา

การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชีวิตเข้าถึงอิสรภาพ คือทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของปัจจัยแวดล้อมภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง ในการที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนให้ได้มากที่สุด (พระราชวรานี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 2518, น. 5)

ปรัชญา เวสารัชศรี (2545, น. 6) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาว่า การจัดการศึกษาโดยทั่วไปย่อมมีวัตถุประสงค์ที่มุ่งบรรลุหลายประการ ได้แก่

1. ให้บริการทางการศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ โดยถ่ายทอดหรือปลูกฝังเนื้อหาความรู้ความเข้าใจที่เหมาะสม เพื่อให้ผู้ได้รับการศึกษาวางตัวได้เหมาะสมในสังคม และมีความสามารถประกอบอาชีพตามความถนัด ความสนใจ หรือตามโอกาสของแต่ละคนได้ สถานศึกษาส่วนใหญ่ที่เรียกว่า โรงเรียน มหาวิทยาลัย ศูนย์การเรียนรู้ สถานศึกษาปฐมวัย ทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการทางการศึกษา

2. เตรียมเด็กก่อนวัยเรียนให้มีความพร้อมในการเรียนรู้ และจัดให้เด็กในวัยเรียนได้รับการศึกษาเพื่อการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองต่อเนื่อง โดยส่งเสริมเกื้อหนุนให้เด็กก่อนวัยเรียนขั้นพื้นฐานได้มีพัฒนาการทั้งทางร่างกาย เชาว์ปัญญา ความสนใจ ที่เหมาะสม มีความพร้อมในการศึกษาระดับสูงขึ้นไป การจัดการส่วนนี้ โดยทั่วไปเป็นความร่วมมือระหว่างพ่อแม่ผู้ปกครอง สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น ส่วนเด็กในวัยเรียนทุกระดับจะได้รับการศึกษาเพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการเตรียมตัวขั้นพื้นฐาน และเพื่อมีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพการงานต่อไป

3. ให้โอกาสทางการศึกษา โดยเข้าถึงผู้รับบริการที่ไม่สามารถเข้ารับการศึกษาดำเนินปกติ ที่มีอยู่หลากหลาย การจัดการศึกษาลักษณะนี้มุ่งไปที่ผู้ด้อยโอกาสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มีความยากจน ผู้ที่พลาดโอกาสได้รับการศึกษาในบางช่วงของชีวิต ผู้ที่มีปัญหาทางร่างกาย จิตใจ หรือ

สติปัญญา การจัดการศึกษาเช่นนี้มักดำเนินการโดยสถานศึกษาเฉพาะด้าน เช่น โรงเรียนสอนคนตาบอด โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ หรือโดยวิธีการอื่นนอกกรอบและตามอัธยาศัย เช่น ศูนย์การเรียนรู้การศึกษาในระบบทางไกล เป็นต้น

4. ตอบสนองความต้องการทางการศึกษาระดับสูงในเชิงคุณภาพ วัตถุประสงค์นี้มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนมีโอกาสได้พัฒนาความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ ซึ่งอาจดำเนินการโดยสถาบันอุดมศึกษาที่เน้นการวิเคราะห์วิจัยระดับสูง มุ่งคิดค้นเนื้อหาสาระที่แปลกใหม่จากเดิม นอกจากนี้ยังรวมถึงการฝึกอบรมเฉพาะทาง เช่น ด้านการเกษตร การอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์สุขภาพ เป็นต้น มักดำเนินการในรูปแบบการประชุมสัมมนา การฝึกอบรม การดูงาน การฝึกปฏิบัติเฉพาะ เป็นต้น

5. พัฒนาศักยภาพของแต่ละบุคคลให้เต็มตามความสามารถ และตอบสนองวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประเทศ วัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาข้อนี้เน้นการพัฒนามนุษย์ในลักษณะบูรณาการ คือให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนทุกด้าน ทั้งทางร่างกาย สติปัญญา คุณธรรม ความคิด ความสำนึก ความรับผิดชอบ ฯลฯ ซึ่งตามปกติความเป็นหน้าที่ของสถานศึกษา แต่หากสถานศึกษาไม่สามารถดูแลให้ครบถ้วนได้ ก็ต้องจัดส่วนเสริมเติมในลักษณะการฝึกอบรมเฉพาะ การแทรกในกิจกรรมการเรียนการสอนปกติ หรือการใช้สื่อต่าง ๆ ช่วยเสริม วัตถุประสงค์ส่วนนี้ยังรวมไปถึงการพัฒนาทักษะและคุณภาพของผู้ที่ทำงานแล้ว หรือผู้ที่ผ่านการศึกษาตามกระบวนการปกติ ให้สามารถติดตามความรู้ใหม่ ๆ และวิทยาการที่มีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างต่อเนื่อง

การจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

การจัดการศึกษาเป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายชัดเจน คือการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา คุณธรรม ค่านิยม ความคิด การประพฤติปฏิบัติ ฯลฯ โดยคาดหวังว่าคนที่มีคุณภาพนี้จะทำให้สังคมมีความมั่นคง สงบสุข เจริญก้าวหน้าทันโลก แข่งขันกับสังคมอื่นในเวทีระหว่างประเทศได้ คนในสังคมมีความสุข มีความสามารถประกอบอาชีพการงานอย่างมีประสิทธิภาพ และอยู่ร่วมกันได้อย่างสมานฉันท์ (ปรัชญา เวสารัชช์, 2545, น. 4)

การจัดการศึกษาตามแนวทางพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ถือเป็นแนวคิดใหม่ในการจัดการศึกษาที่เน้นให้ทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา คือการให้ชุมชน ท้องถิ่น และทุกส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ทั้งนี้

เนื่องจากโรงเรียนเป็นหน่วยงานหนึ่งของสังคม โรงเรียนจึงควรเป็นโรงเรียนของชุมชนที่มีการจัดการเรียนการสอน โดยการรู้เห็นและความร่วมมือของประชาชนและชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงมีความสำคัญ เนื่องจากทำให้ประชาชนได้ทราบเกี่ยวกับการดำเนินงานและกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน เป็นการสร้างความน่าเชื่อถือ ความมั่นใจ และความนิยมให้เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้สาระสำคัญของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ของการจัดการศึกษาก็คือ การระบุถึงหลักการที่กำหนดให้ทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดการศึกษาตามมาตรา 8 (2) และการกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาจากส่วนกลางไปสู่สถานศึกษาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีบทบาทและอำนาจในการจัดการมากขึ้นตามมาตรา 9 (2) ซึ่งปรัชญา เวสารัชศรี (2545, น. 32-35) ได้ขยายความในหมวดที่ว่าด้วยความมุ่งหมายและหลักการไว้ว่า พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดหลักการสำคัญในการจัดการศึกษา (ตามมาตรา 8) ไว้ 3 ประการ คือ การศึกษาตลอดชีวิต การมีส่วนร่วม และการพัฒนาต่อเนื่อง ดังนี้

1. การศึกษาตลอดชีวิต ถือว่าการจัดการศึกษานั้นเป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน หลักการคือคนทุกคนต้องได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การศึกษานี้ต้องครอบคลุมทุกด้าน มิใช่เฉพาะชีวิตการทำงานเท่านั้น เพราะไม่เพียงบุคคลต้องพัฒนาตนเองและความสามารถในการประกอบอาชีพของตน คนแต่ละคนต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนและประเทศโดยรวม ทั้งด้านเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และวัฒนธรรมด้วย ทั้งนี้ เพราะสังคม เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม และพัฒนาการทางเทคโนโลยีเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงจำเป็นต้องศึกษาความเป็นไปรอบตัวเพื่อให้สามารถรอบรับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

2. การมีส่วนร่วม สังคมต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การมีส่วนร่วมนั้นแสดงออกได้หลายลักษณะ เช่น ร่วมเป็นกรรมการ ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมสนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา ร่วมสนับสนุนทรัพยากร ร่วมติดตามประเมิน ส่งเสริมให้กำลังใจและปกป้องผู้ปฏิบัติงานที่มุ่งประโยชน์ต่อส่วนรวม หลักการนี้ถือว่าอนาคตของประเทศและความเจริญรุ่งเรืองของสังคมไทย เป็นความรับผิดชอบของคนไทยทุกคนมิใช่ถูกจำกัดโดยตรงในการจัดการศึกษาดังนั้นจึงเป็นทั้งสิทธิและหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อแก้ไขปัญหา อุปสรรคของการจัดการศึกษา ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาและช่วยดูแลการจัดการศึกษาเป็นไปอย่างถูกต้องทำนองคลองธรรม

3. การพัฒนาต่อเนื่อง การศึกษาเป็นเรื่องที่ต้องปรับเปลี่ยนตลอดเวลาให้ทันกับความรู้ที่ก้าวหน้าไปไม่หยุดยั้ง ดังนั้น การจัดการศึกษาต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนานี้มีทั้งการคิดค้นสาระและกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ๆ การประยุกต์ปรับปรุงเนื้อหาสาระที่มีอยู่ และการติดตาม เรียนรู้เนื้อหาสาระที่มีผู้ประดิษฐ์คิดค้นมาแล้ว ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายไม่ว่าครู ผู้บริหาร บุคลากรทางการศึกษา ต้องถือเป็นภาระหน้าที่สำคัญในการปรับปรุงตนเอง ให้ทันโลกและทันสมัย แต่ขณะเดียวกันก็ต้องทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมเพื่อประยุกต์ความรู้ได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ การรับความรู้มาถ่ายทอดโดยปราศจากดุลยพินิจอาจก่อความเสียหายโดยไม่คาดคิด จึงเป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะช่วยกันดูแลให้ความรู้ใหม่ ๆ เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและสังคมอย่างแท้จริง

นอกจากนี้กฎหมายยังได้ระบุหลักในการจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษาไว้ด้วย (มาตรา 9) ได้แก่

1. หลักเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ หมายความว่า การจัดการศึกษาจะเน้นนโยบาย หลักการ และเป้าประสงค์ร่วมกัน แต่เปิดโอกาสให้ผู้ปฏิบัติงานได้ใช้ดุลยพินิจเลือกเส้นทางและวิธีการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในการทำงานของตน

2. หลักการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษาและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการบริหารที่ให้สถานศึกษาบริหารจัดการได้เอง (School-based management) ตามหลักการนี้ จำเป็นต้องแยกภาระงานด้านนโยบาย เกณฑ์และมาตรฐานออกจากงานด้านปฏิบัติหรืองานบริการ ทั้งนี้ หน่วยงานส่วนกลางทำหน้าที่กำหนดนโยบาย เกณฑ์และมาตรฐาน ส่วนเขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีหน้าที่ดำเนินการให้เกิดผลในทางปฏิบัติ จึงจำเป็นต้องกระจายอำนาจให้หน่วยปฏิบัติดูแลและรับผิดชอบการตัดสินใจด้วยตนเอง โดยหน่วยงานส่วนกลางทำหน้าที่ติดตาม ประเมิน ตรวจสอบ ส่งเสริมสนับสนุนให้หน่วยปฏิบัติที่ได้รับมอบอำนาจสามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. การกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับ และประเภทการศึกษา ตามหลักการนี้ ในเมื่อหน่วยปฏิบัติได้รับมอบอำนาจให้ดำเนินการได้อย่างคล่องตัวพอควรแล้ว ก็จำเป็นต้องกำหนดมาตรฐานการศึกษาให้หน่วยปฏิบัติรับผิดชอบ เพราะการมอบอำนาจโดยไม่มีกติกาก็เท่ากับมอบให้ทำงานโดยไม่มีเป้าหมาย ซึ่งไม่สามารถประเมินได้ ในเมื่อรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ทรัพยากรสนับสนุนแก่สถานศึกษา และหน่วยงานการศึกษา ซึ่งอาจเปรียบเสมือนการซื้อสินค้าหรือบริการ ก็ต้องมีสิทธิกำหนดคุณค่าและลักษณะ

ของสิ่งที่ต้องการซื้อ โดยยึดเป้าหมายผลการจัดการศึกษาเป็นหลัก ได้แก่ มาตรฐานการศึกษา รวมทั้งหน่วยปฏิบัติเองก็ต้องวางระบบประกันคุณภาพ เพื่อสร้างความมั่นใจแก่ผู้ซื้อสินค้าและบริการของตน จากนั้นจำเป็นต้องมีการประเมินผลการจัดการศึกษาโดยพิจารณาจากมาตรฐานและระบบประกันคุณภาพ อันจะเป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่าย อย่างน้อยผลการประเมินจะส่งเสริมให้ผู้จัดการศึกษาแต่ละระดับได้ตระหนักว่าผลการดำเนินการของตนเป็นอย่างไร เมื่อเทียบกับมาตรฐานการศึกษาและเกณฑ์ชี้วัดของระบบประกันคุณภาพ และต้องหาทางปรับปรุงผลการจัดการศึกษาให้ได้ตามมาตรฐานและรักษาระดับการประกันคุณภาพให้คงได้ รวมทั้งยกระดับการจัดการศึกษาให้สูงขึ้นด้วย

4. การส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คุณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาต่อเนื่อง โดยกำหนดมาตรการต่าง ๆ เช่น การกำหนดให้มีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ การกำหนดมาตรฐานวิชาชีพ การส่งเสริมให้มีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตามหลักสูตรการอบรมมาตรฐานต่าง ๆ ทั้งนี้ โดยมีเจตนาเพื่อรักษาคุณภาพของผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้อยู่ในระดับที่พึงประสงค์ และกระตุ้นส่งเสริมให้พัฒนาปรับปรุงตลอดเวลา อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ได้รับการศึกษาโดยตรง

5. การระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้เพื่อการจัดการศึกษา ทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับการจัดการศึกษา ได้แก่ ทรัพยากรการเงิน วัสดุอุปกรณ์ ทรัพยากรบุคลากรที่มีความรู้ความชำนาญในการเรียนการสอนภูมิปัญญาท้องถิ่น สื่อและเทคโนโลยีต่าง ๆ ล้วนเป็นทรัพยากรที่จำเป็น แต่รัฐไม่สามารถจัดหาสนับสนุนได้อย่างเพียงพอ จึงถือเป็นภาระหน้าที่ของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกคนในการจัดการศึกษาจะเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาของหน่วยงานการศึกษาในแต่ละท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น ครูอาจเชิญผู้เฒ่าในหมู่บ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านมาช่วยสาธิตหรือสอนวิชาที่เกี่ยวข้องได้

6. การมีส่วนร่วม การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นในการจัดการศึกษา โดยบุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรต่าง ๆ จะได้รับการส่งเสริมให้เข้าร่วมเสนอแนะ กำกับติดตาม และสนับสนุนการจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม

ระบบการศึกษา

ระบบหรือรูปแบบของการจัดการศึกษาตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนด ให้นั้นแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบใหญ่ ๆ (มาตรา 15) ดังนี้

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน การศึกษาลักษณะนี้เป็นการศึกษาที่มีการจัดรูปแบบไว้แน่นอนเป็นเกณฑ์มาตรฐานเดียวกัน ซึ่งส่วนใหญ่จัดในโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเรียกอย่างอื่น

2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม ตัวอย่างของการจัดการศึกษาประเภทนี้ได้แก่ การศึกษา นอกโรงเรียน การฝึกอบรมหลักสูตรต่าง ๆ เป็นต้น

3. การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ การศึกษาประเภทนี้เป็นการศึกษาที่ยืดหยุ่นสูง โดยมุ่งเน้นที่ความต้องการและสนใจของผู้เรียนที่จะเลือกเรียนหรือศึกษาหาความรู้ในเรื่องที่ตนเองสนใจและเป็นประโยชน์กับตน โดยไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับระยะเวลาและเนื้อหา สามารถที่จะใช้เวลาว่างจากภารกิจศึกษาค้นคว้าได้หลายทาง เช่น การเข้ารับฟังการบรรยาย การเยี่ยมชม โครงการสาธิต การรับฟังจากรายการวิทยุโทรทัศน์ การศึกษาจากเอกสารและแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน เป็นต้น อันจะส่งผลให้ได้รับความรู้ใหม่ ๆ และเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพของตน

จากรูปแบบของการศึกษาทั้ง 3 ระบบที่จะสนองให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความเหมาะสมของกลุ่มวัย ซึ่งสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ต้องการให้เป็นการศึกษาตลอดชีวิตแล้ว ในส่วนของการศึกษาในระบบที่เน้นไปยังผู้เรียนที่เป็นกลุ่มเด็กและเยาวชนที่จะเป็นกำลังสำคัญของชาติต่อไปในอนาคต ก็ได้แบ่งระดับของการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ (มาตรา 16) คือการศึกษา ขั้นพื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา โดยที่ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดให้จัดไม่น้อยกว่าสิบสองปี และมาตรา 18 ระบุว่าจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐานนั้นให้จัดในสถานศึกษา ซึ่งคำว่า สถานศึกษาตามที่กฎหมายระบุนั้น ได้แก่

1. สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์เด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ของสถาบันศาสนา ศูนย์บริการช่วยเหลือระยะแรกเริ่มของเด็กพิการและเด็กซึ่งมีความต้องการพิเศษ หรือสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยที่เรียกชื่ออย่างอื่น

2. โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนของรัฐ โรงเรียนเอกชน และโรงเรียนที่สังกัดสถาบันพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่น

3. ศูนย์การเรียนรู้ ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถานสังคมอื่นเป็นผู้จัด

บทบาทของผู้เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาตาม พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดและเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมกันจัดการศึกษา ซึ่งถือเป็นภาระหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะร่วมกันพัฒนาการศึกษาของชาติให้เป็นไปตามเป้าหมายร่วมกัน โดยการเข้ามามีบทบาททั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งในฐานะผู้มีหน้าที่กำกับดูแลการศึกษา ผู้มีหน้าที่จัดการบริหารการศึกษา และผู้มีหน้าที่ให้การส่งเสริมสนับสนุนการศึกษา โดยปรัชญา เวสารัชช์ (2545, น. 46-52) ได้แบ่งกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาออกตามบทบาทหน้าที่เป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1. บทบาทของรัฐในการจัดการศึกษา

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กำหนดว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 10 ได้ระบุไว้เช่นกัน

รัฐจะต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัยในศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ (มาตรา 18 รัฐธรรมนูญ)

นอกจากนี้ รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งการเรียนรู้อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ (มาตรา 25 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542)

2. บทบาทของสถานศึกษาในการจัดการศึกษา

บทบาทสำคัญโดยทั่วไปของสถานศึกษาในการจัดการศึกษาคือการวางแผน จัดทำหลักสูตร และจัดกิจกรรมการเรียนการสอน รวมทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของนักเรียน จัดและบริหารชั้นเรียน จัดและดูแลรักษาอุปกรณ์ ตลอดจนอาคารสถานที่ บริหารงานวิชาการ การเงิน บริหารงานบุคคล ดูแลสุขภาพอนามัยของผู้เรียน สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดบทบาทสำคัญไว้ดังนี้

2.1 จัดการเรียนการสอน โดยจัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมในการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียน หมายความว่า ผู้สอนต้องถือว่าผู้เรียนเป็นคนสำคัญที่สุด เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนมีความแตกต่างกัน การจัดการเรียนการสอนก็ต้องคำนึงถึงความแตกต่างดังกล่าว

2.2 ฝึกทักษะและวิธีคิด สถานศึกษามีหน้าที่ฝึกฝนผู้เรียนให้รู้จักคิดเพิ่มพูนทักษะในการจัดการ ฝึกฝนการเผชิญสถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ และสามารถประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหา หมายความว่า การเรียนการสอนที่ดีไม่ใช่เน้นที่การท่องจำสาระในหนังสืออย่างเดียว แต่ต้องเตรียมตัวผู้เรียนให้รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา

2.3 จัดให้เรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้ที่ดีต้องมาจากการฝึกฝนปฏิบัติจริงของผู้เรียน โดยครูและสถานศึกษาควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เยี่ยมชมสถานที่ และเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิตจริง

นอกจากนี้ สถานศึกษายังมีหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และส่งเสริมการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ และขณะเดียวกัน สถานศึกษาก็ควรส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในทุกเวลาทุกสถานที่ โดยร่วมมือกับทุกฝ่าย คือบิดามารดา ผู้ปกครอง และคนในชุมชนเพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเต็มที่ในทุกโอกาส

3. บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการศึกษา

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจในการจัดกิจกรรมสาธารณะ ซึ่ง

รวมทั้งด้านการศึกษาแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทในการจัดการศึกษาอยู่แล้ว และมีแนวโน้มที่จะได้รับบทบาทนี้มากขึ้น ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาหนึ่งเพื่อส่งเสริมให้เกิดความพร้อมกว่าที่เป็นอยู่

การจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ถึงแม้เป็นสิทธิหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมีงบประมาณของท้องถิ่นสนับสนุน แต่ก็ต้องเป็นไปตามเกณฑ์และมาตรฐานที่รัฐกำหนด ต้องเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมายการศึกษา ต้องมีระบบประกันคุณภาพ ครูและผู้บริหารการศึกษาต้องมีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพ และต้องได้รับการประเมินคุณภาพจากภายนอกด้วย ซึ่งก็หมายความว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ดูแลสถานศึกษาก็ต้องรับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้มีคุณภาพได้มาตรฐานด้วย

4. บทบาทของเอกชนในการจัดการศึกษา

เอกชนมีบทบาทในการจัดการศึกษามานานแล้ว และรัฐส่งเสริมให้เอกชนสามารถจัดการศึกษาได้ทุกระดับและทุกประเภท โดยรัฐต้องคำนึงถึงการจัดการศึกษาของเอกชนเพื่อมิให้การจัดการศึกษาของรัฐส่งผลกระทบกับการดำเนินการของเอกชน เช่น ไม่จัดสถานศึกษาแข่งขันในพื้นที่เดียวกันจนทำให้เอกชนไม่สามารถประกอบกิจการต่อไปได้ ในกรณีเช่นนี้รัฐควรเข้าไปส่งเสริมสนับสนุนให้เอกชนได้ยกระดับคุณภาพมากกว่า

ในกรณีที่เอกชนจัดการศึกษาในโรงเรียน โรงเรียนต้องเป็นนิติบุคคล กฎหมายการศึกษายอมรับบทบาทของเอกชนในการจัดการศึกษา และให้หลักการเดียวกันกับสถานศึกษาอื่น คือ หลักการกระจายอำนาจ กล่าวคือรัฐจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวควบคุมการจัดการศึกษาของเอกชนเกินความจำเป็น โดยการบริหารและการจัดการศึกษาของเอกชนให้มีความเป็นอิสระ แต่เอกชนก็ต้องจัดการศึกษาให้มีคุณภาพได้มาตรฐาน รัฐจะเข้ามากำกับ ติดตามและประเมินคุณภาพและมาตรฐานของสถานศึกษาเอกชนเช่นเดียวกับสถานศึกษาของรัฐ

5. บทบาทของบุคคล ครอบครัว และสถาบันสังคมในการจัดการศึกษา

ผู้ปกครอง ครอบครัว ประชาชน และสถาบันสังคมมีบทบาทเข้าร่วมในการจัดการศึกษาที่เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐจัดให้แก่บุตรหลานของตนได้หลายประการ คือ

5.1 ร่วมตัดสินใจเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรหลาน เช่น เลือกสถานศึกษาให้บุตรหลาน ร่วมตัดสินใจทิศทางการศึกษาของบุตรหลาน

5.2 ร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักสูตร พัฒนาการของบุตรหลานและการเรียนการสอนประจำวัน

5.3 ร่วมจัดทำหลักสูตรและติดตามผลการศึกษา เช่นร่วมแสดงความคิดเห็นหรือเสนอแนะการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ติดตามการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษาและครูให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา และให้ข้อแนะนำในการจัดการศึกษาของสถานศึกษา

5.4 ร่วมในบรรยากาศการเรียนการสอนของสถานศึกษา ผู้ปกครองอาจร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน หรือร่วมกิจกรรมอื่นที่สถานศึกษาจัด ซึ่งหากสถานศึกษามีแนวทางสนับสนุนที่ดีก็จะส่งผลดีต่อการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้นเอง

5.5 ร่วมสนับสนุนกิจกรรมการศึกษา โดยสนับสนุนด้านความคิด การเป็นผู้นำ การเป็นกรรมการ การร่วมประชุม การให้คำปรึกษาแนะนำ การให้ข้อมูลความคิดเห็น การปกป้องดูแล การสนับสนุนทรัพยากรการเงิน วัสดุอุปกรณ์ การร่วมดำเนินการ การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

ชุมชนกับการจัดการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งเป็นกฎหมายแม่บททางการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนทั้งส่วนราชการ เอกชน และประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมและมีอำนาจในการจัดการศึกษาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน และเนื่องจากความหลากหลายของท้องถิ่นต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน เพื่อให้การจัดการศึกษาในแต่ละชุมชนสอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ชุมชนจึงจำเป็นที่จะต้องเข้ามามีบทบาทร่วมกันจัดการศึกษา โดยที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับดังกล่าว ได้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาของไว้ดังนี้

1. ถ่ายทอดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาไว้ในมาตรา 7 ว่า จะต้องมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ภาควิชาในความเป็นไทย รู้จักรักษามรดกประเพณีของส่วนรวมส่งเสริมการเรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นและของไทยควบคู่ไปกับความรู้สากล มีความสามารถในการประกอบอาชีพ พึ่งตนเองได้

แสดงว่าการศึกษาที่จัดขึ้นจะต้องอยู่บนองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน บนพื้นฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

2. ยึดถือหลักการจัดการศึกษาตลอดชีวิต กล่าวคือ การเรียนรู้ของบุคคลจะเกิดขึ้นตลอดเวลา นับตั้งแต่เกิดจนตาย เนื้อหาสาระที่เรียนรู้จะเกิดขึ้นเสมอและต่อเนื่อง ดังนั้น ชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมเข้าไปมีบทบาทในการจัดการเรียนรู้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชุมชนจึงมีบทบาทในการจัดการศึกษาของคนในชุมชนตลอดเวลา

3. จัดการศึกษาโดยยึดถือหลักการที่จะระดมทรัพยากรทุกอย่างโดยการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรต่าง ๆ จึงจะเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดการจัดการศึกษาของชุมชนได้

4. จัดการศึกษาโดยกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาให้กับชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นจึงมีภาระที่จะต้องจัดการศึกษาให้กับสมาชิกในชุมชนของตนเองอย่างต่อเนื่อง (สรวค์ วรอินทร์ และ ทิพวัลย์ คำคง, 2545, น. 11)

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น

ไพรัช อรรถกามานนท์ และคณะ (2545, น. 20-27) ได้กล่าวถึงบทบาทและวิธีการที่ชุมชนและท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ว่าสามารถจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมได้ 2 รูปแบบ คือ การมีส่วนร่วมในฐานะปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

1. บทบาทการมีส่วนร่วมในฐานะปัจเจกบุคคล หมายถึง การที่บุคคล พ่อแม่ ผู้ปกครอง คนในชุมชน ท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ดังปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่สำคัญคือ

1.1 การมีส่วนร่วมในฐานะผู้จัดการศึกษา บุคคล ครอบครัว ชุมชนและท้องถิ่นสามารถเป็นผู้จัดการศึกษาได้โดยตรง (มาตรา 12) โดยจัดในรูปขององค์กรต่าง ๆ เข้ามาดำเนินการและจัดการศึกษาในสถานศึกษาซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่ สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย โรงเรียน ศูนย์การเรียนรู้ (มาตรา 18)

1.2 การมีส่วนร่วมในฐานะผู้มีสิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา บิดา มารดา หรือผู้ปกครอง กฎหมายได้กำหนดให้มีหน้าที่จัดให้บุตรหรือผู้ที่อยู่ในความดูแลได้รับการศึกษาภาคบังคับ ตลอดจนให้ได้รับการศึกษานอกเหนือจากภาคบังคับตามความพร้อมของครอบครัว (มาตรา 11) ถ้าบิดา มารดา หรือผู้ปกครอง จัดการศึกษาให้แก่บุตรหรือผู้ที่อยู่ในความดูแลดังกล่าวแล้วจะได้รับสิทธิประโยชน์ คือ ได้รับการสนับสนุนจากรัฐ ให้มีความรู้ ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูและการให้การศึกษาแก่บุตรหรือผู้ที่อยู่ในความดูแล นอกจากนี้รัฐยังให้เงินอุดหนุนสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งครอบครัวได้จัดให้ ตลอดจนได้รับการลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด (มาตรา 13)

1.3 การมีส่วนร่วมในฐานะกรรมการในคณะกรรมการที่กฎหมายกำหนด พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เป็นกฎหมายที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่น โดยมีส่วนร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการต่าง ๆ ทั้งระดับชาติ ระดับเขตพื้นที่การศึกษา และระดับสถานศึกษา องค์ประกอบของคณะกรรมการทุกระดับดังกล่าวนอกจากจะประกอบด้วยบุคคลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแล้ว ยังมีตัวแทนของชุมชนและท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นกรรมการด้วย ในฐานะเป็นผู้แทนองค์กรเอกชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรวิชาชีพ และกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ มีจำนวนไม่น้อยกว่าจำนวนกรรมการประเภทอื่นรวมกัน สำหรับคณะกรรมการในระดับเขตพื้นที่การศึกษา นอกจากจะประกอบด้วยกรรมการที่เป็นผู้แทนองค์กรดังกล่าวแล้ว ยังมีผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนสมาคมผู้ประกอบวิชาชีพครู ผู้แทนสมาคมผู้ประกอบวิชาชีพผู้บริหารการศึกษา ผู้แทนสมาคมผู้ปกครองและครู และผู้นำทางศาสนา เข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย ส่วนกรรมการในระดับสถานศึกษา มีผู้แทนของสมาคมศิษย์เก่าเข้าร่วมเป็นกรรมการ เพิ่มเติมจากตัวแทนขององค์กรชุมชนอื่น ๆ อีกด้วย

1.4 การมีส่วนร่วมในฐานะทรัพยากรบุคคล กฎหมายได้ให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการศึกษา โดยให้หน่วยงานทางการศึกษาระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา และยกย่องเชิดชูผู้ที่ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา (มาตรา 57)

1.5 การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งเสริมสนับสนุนช่วยเหลือทั่วไป บทบาทของพ่อแม่ผู้ปกครอง คือการอบรมเลี้ยงดูที่บ้าน การเข้าร่วมในระดับปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับสถานศึกษาซึ่งสามารถมีส่วนร่วมได้อย่างกว้างขวางในหลายโอกาส หลายกิจกรรม เช่น การเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครในงานต่าง ๆ ร่วมเป็นครูช่วยสอนในวิชาที่มีประสบการณ์ การรวมกลุ่มระหว่างผู้ปกครองเป็นชมรม สมาคม องค์กร เพื่อจัดกิจกรรมให้แก่เด็ก ช่วยเหลือสถานศึกษาในภาวะที่ขาดแคลนครู เช่น เป็นบรรณารักษ์ ครูพยาบาล เป็นต้น การมีส่วนร่วมในระดับการบริหารและการตัดสินใจ เช่น ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมเสนอแนะ เมื่อมีการประชุม จนถึงการร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงาน การให้คำปรึกษา การเป็นวิทยากรท้องถิ่น เป็นต้น การมีส่วนร่วมที่สำคัญในปัจจุบัน คือ การมีส่วนร่วมส่งเสริมสนับสนุนด้านทรัพยากรและการลงทุน ด้านงบประมาณ การเงินและทรัพย์สิน

2. บทบาทการมีส่วนร่วมในฐานะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2.1 บทบาทในฐานะเป็นผู้จัดการศึกษา พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ระบุชัดเจนในการส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา มากขึ้น กล่าวคือ ให้สิทธิองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการศึกษาในระดับใดระดับหนึ่ง หรือทุกระดับตามความพร้อม ความเหมาะสมและความต้องการภายในท้องถิ่น (มาตรา 41) โดย กระทรวงเป็นผู้กำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการประเมินความพร้อมในการจัดการศึกษาขององค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งหมายถึง องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล เมืองพัทยา และกรุงเทพมหานคร จึงมีสิทธิในการจัด การศึกษาที่สอดคล้องกับนโยบายและได้มาตรฐานการศึกษา นอกจากนี้้องค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในฐานะผู้จัดการศึกษามายาวนานแล้ว โดยส่วนใหญ่จะจัดการศึกษาภาค บังคับและจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาในโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา

2.2 บทบาทในฐานะเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนการศึกษา บทบาทขององค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นในการจัดการศึกษา นอกจากจะอยู่ในฐานะเป็นผู้จัดการศึกษาแล้ว ยังให้การส่งเสริม สนับสนุนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่น ดังนี้

2.2.1 การสนับสนุนด้านงบประมาณสมทบกับงบประมาณของแผ่นดินที่รัฐบาล ได้จัดสรรเป็นเงินอุดหนุน

2.2.2 การมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพอนามัยของนักเรียน โดยความร่วมมือ กับสถานพยาบาลในท้องถิ่น

2.2.3 การให้บริการสงเคราะห์ ในเรื่องอาหารกลางวัน อาหารเสริม (นม) เสื้อผ้า เครื่องเขียน แบบเรียนทุนการศึกษาให้แก่นักเรียนในพื้นที่สมทบกับที่รัฐอุดหนุนให้

2.2.4 การส่งเสริมสนับสนุนการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางของ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และตามความต้องการของชุมชน

2.2.5 การตรวจสอบคุณภาพและการจัดการศึกษาของสถานศึกษาโดยสภา ท้องถิ่น

2.2.6 การช่วยเหลืออำนวยความสะดวกจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้แก่ สถานศึกษา สถานศึกษาสามารถขอความช่วยเหลือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่สถานศึกษา ตั้งอยู่ในด้านความสะดวกในเรื่องการตกแต่งสภาพแวดล้อมของสถานศึกษา และการจัดกิจกรรม ของสถานศึกษา เป็นต้น

2.2.7 การส่งเสริมการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้มี ระเบียบว่าด้วยคณะกรรมการโรงเรียน ซึ่งเพิ่มบทบาทของคณะกรรมการการศึกษาให้อำนาจใน

การกำกับ ตรวจสอบคุณภาพการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ตลอดจนให้สถานศึกษาเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน สถานศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ชุมชนสามารถใกล้ชิดและใช้สถานศึกษาเป็นแหล่งบริการชุมชน

นอกจากนี้ อภิญา เวชชัย (2544 อ้างถึงใน ไพรัช อรรถกามานนท์, 2545, น. 12) ได้กล่าวถึงแนวความคิดการมีส่วนร่วมของพ่อแม่ ผู้ปกครอง ในการพัฒนาการศึกษาที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. แนวคิดการมีส่วนร่วมในฐานะเป็นหุ้นส่วนของโรงเรียนหรือเป็น “เพื่อน” ผู้ปกครอง และชุมชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกกระบวนการ โดยมุ่งเน้นการทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคมากกว่าความร่วมมือที่เป็นพิธีการ หรือเป็นความร่วมมือที่ฝ่ายผู้ปกครอง ชุมชน เป็นฝ่ายให้และโรงเรียนเป็นฝ่ายรับถ่ายเดียว เป็นการพึ่งอาศัยซึ่งกันและกัน

2. แนวคิดการสร้างสัมพันธภาพที่เหมาะสม โดยอยู่บนพื้นฐานความเป็นตัวของตัวเอง ยอมรับความแตกต่างของบุคคล เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติมากกว่าเป็นทางการ และควรเป็นความสัมพันธ์แบบสองทาง มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ ซึ่งจำเป็นต้องมีการฝึกทักษะในการสื่อสาร การยอมรับความเห็นต่างการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างสัมพันธอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

3. การสื่อสารข้อมูลข่าวสารสองทางทำให้เกิดความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ ข้อมูลข่าวสารต้องเป็นข้อมูลจริง โปร่งใส มีการใช้การสื่อสารหลาย ๆ รูปแบบ มีความจริงใจ ให้ภาพที่ง่าย ไม่เป็นทางการ และมีการสื่อสารที่สม่ำเสมอ

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

การศึกษาของพระสงฆ์นั้นได้มีการศึกษาเล่าเรียนกันมาแล้วตั้งแต่ในครั้งสมัยพุทธกาล ซึ่งผู้ที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนานั้นจะต้องศึกษาเล่าเรียนกันตามความสามารถและความสนใจของแต่ละคน การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่นั้น มีอยู่ 2 ประการ คือ

คันถธุระ ได้แก่ การศึกษาพระธรรมวินัยและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

วิปัสสนาธุระ ได้แก่ การเรียนและปฏิบัติกรรมฐานอันเป็นเครื่องมือหรืออุบายในการฝึกหัดจิตใจของตนเองให้สะอาดผ่องแผ้วปราศจากกิเลสสวะทั้งปวง

ดังนั้น พุทธศาสนาตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาจึงได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาทั้งแก่สมาชิกของคณะสงฆ์เอง และบริษัทผู้นับถือพุทธศาสนาด้วย ในประเทศไทยเองตั้งแต่พุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่และมีบทบาทต่อสังคมไทยนั้น วัดและพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งในด้านคุณธรรมจริยธรรมและการศึกษาแขนงต่าง ๆ สำหรับประกอบอาชีพในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังจะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาลมัยโบราณของไทยนั้น มีวัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป มีพระที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นครูสอน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การศึกษาทั่วไปตกอยู่แก่วัด ราษฎรนิยมนำลูกหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือ พระก็ยินดีรับไว้เพราะต้องการศิษย์ไว้สำหรับปรนนิบัติ ศิษย์ได้รับการอบรมในทางศาสนา ได้เล่าเรียนอ่านเขียนหนังสือไทยและบาลีตามสมควร เพื่อเตรียมตัวสำหรับเวลาข้างหน้าเมื่อเติบโตขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507 อ้างถึงใน พระมหาไตรวิทย์ จอมวงศ์, 2545, น. 30)

ในส่วนของการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนั้นได้จัดการเรียนการสอนออกเป็น 3 แผนก ได้แก่

1. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี เป็นการศึกษาที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ที่ทรงจัดให้พระภิกษุตามเถระได้ศึกษาเล่าเรียนตามกำลังสติปัญญา และได้ถือปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ก็ทรงรับเป็นพระราชภาระอยู่โดยสม่ำเสมอ ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ได้ทรงโปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดพระเชตุพนฯ ขยายหลักสูตรบาลีจากบาลีเรียนตรี โท เอก ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นเปรียญ 9 ประโยค ซึ่งให้สืบเนื่องมาจนถึงบัดนี้

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ก็เพื่อประโยชน์ในการศึกษาพระธรรมวินัย เนื่องด้วยพระธรรมวินัยที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นล้วนแต่จารึกไว้ด้วยภาษาบาลีทั้งสิ้น ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะศึกษาคัมภีร์เหล่านั้นให้เข้าใจจึงต้องมีความเข้าใจในภาษาบาลีเป็นอย่างดีด้วย ปัจจุบันการศึกษาแผนกนี้ได้มีการเทียบวุฒิทางการศึกษาให้กับผู้ที่สอบได้ในแต่ละประโยคด้วยดังนี้

ประโยค ป.ธ.3 เทียบเท่ากับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.3)

ประโยค ป.ธ.5 และมีใบรับรองประสบการณ์การสอนวิชาพระปริยัติธรรม เทียบเท่าระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) หรือประโยค ป.ธ.6 เทียบเท่าการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) โดยไม่ต้องมีใบรับรองประสบการณ์

ประโยค ป.ธ.9 เทียบเท่าการศึกษาระดับปริญญาตรี โดยมีพระราชบัญญัติ กำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2527 และพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2540 รับรอง

ในปัจจุบัน มีแม่กองบาลีสนามหลวง รับผิดชอบการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลีนี้ ซึ่งการศึกษาประเภทนี้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพื่อเป็นทรงไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ อันเป็นภาษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา (มนัส ภาควณิ, 2545, น. 114)

2. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ดังได้กล่าวแล้วว่าการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรในประเทศไทยแต่โบราณมานั้น เป็นการศึกษาภาษาบาลี เพราะเหตุที่คัมภีร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่นับถือกันอยู่ในประเทศไทยนั้นล้วนจารึกไว้ด้วยภาษาบาลี ผู้ที่ต้องการจะศึกษาลักษณะคำสอนให้แตกฉานจึงจำต้องศึกษาภาษาบาลีให้แตกฉานไปด้วย ต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพระดำริหาทางจัดการศึกษาเล่าเรียนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระธรรมวินัยได้สะดวกและกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยได้ทรงริเริ่มสอนพระธรรมวินัยแก่ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่เป็นภาษาไทยขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก ในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ ดังที่ทรงอธิบายไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า

“แต่ก่อนมา ภิกษุบวชได้ก็พรรษาก็ตาม ไม่สนใจแล้วไม่รู้ธรรมวินัยเลย นอกจากที่เคยปฏิบัติ จึงจัดสอนภิกษุสามเณรบวชใหม่ให้เรียนธรรมวินัยในภาษาไทยเป็นการส่วนตัวในหน้าที่แห่งอุปัชฌายาจารย์ก่อน ต่อมาปลูกความนิยมออกไปถึงภิกษุสามเณรแก่ด้วย จนถึงจัดเป็นการเรียนเป็นพื้นวัดขึ้นได้ และมีวัดธรรมยุตอื่นทำตามแพร่หลายออกไป” (มนัส ภาควณิ, 2545, น. 116)

นี่เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ ที่เรียกว่า “นักธรรม” ซึ่งต่อมาได้รับความนิยมและจัดให้มีการเรียนการสอนกันอย่างแพร่หลาย ในปัจจุบันการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมนี้ ได้จัดให้มีการเรียนการสอนทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ หลักสูตรสำหรับบรรพชิตเรียกว่า นักธรรม หลักสูตรสำหรับคฤหัสถ์เรียกว่า ธรรมศึกษา และมีการแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ นักธรรมและธรรมศึกษาตรี นักธรรมและธรรมศึกษาโท นักธรรมและธรรมศึกษาเอก

ในปัจจุบันมีแม่กองธรรมสนามหลวง เป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาแผนกนี้ โดยได้ขยายการจัดการศึกษาออกไปยังต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย และมาเลเซีย เป็นต้น

3. การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งที่คณะสงฆ์จัดตั้งขึ้น เพื่อให้ภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนสายสามัญควบคู่กับการเรียนพระธรรมวินัย ตามประกาศระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

พ.ศ. 2535 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะให้การศึกษาแผนกนี้เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักรและฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ ทางฝ่ายศาสนจักรก็จะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะ สามารถดำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาไปแล้ว ก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการสร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าแก่ตนเองและบ้านเมืองต่อไปด้วยเช่นกัน ซึ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกนี้ปัจจุบันได้เจริญก้าวหน้าและแพร่หลายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในปัจจุบันมีโรงเรียน 400 โรงเรียน มีนักเรียนทั้งสิ้น 51,950 รูป (ข้อมูล ณ วันที่ 1 กรกฎาคม 2547, ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ)

การศึกษาของคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ

เมื่อพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 14 สิงหาคม 2542 อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญต่อการจัดการศึกษาของประเทศโดยรวมแล้ว ยังจะส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นกัน วัดในพุทธศาสนาได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาให้กับคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน แม้ในปัจจุบันบทบาทด้านการจัดการศึกษาจะไม่ทั่วไปแก่คนส่วนใหญ่ก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าวัดยังมีบทบาทและมีความสำคัญต่อสังคมไทยซึ่งทำหน้าที่เสริมสร้างปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำเนินชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข เมื่อกระแสการปฏิรูปการศึกษาของประเทศซึ่งมี พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เป็นกฎหมายแม่บทบ่งชี้ว่าเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะร่วมกันปฏิรูประบบการศึกษาและพัฒนาสังคมไทยให้เป็น “สังคมแห่งการเรียนรู้” (Learning Society) และเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ มาตรา 8 แห่ง พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติจึงบัญญัติไว้ว่า (พระราชวรมนี(ประยูร ธมฺมจิตฺโต) 2542, น. 6)

“มาตรา 8 การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

- (1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน
- (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
- (3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง”

วัดในฐานะสถาบันทางพุทธศาสนาจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมต่อการจัดการศึกษา และในฐานะที่เป็นสถาบันทางศาสนาที่กฎหมายระบุว่า มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน และมีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี (มาตรา 14) กล่าวคือ วัดมีหน้าที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง และสถาบันศาสนา ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีสิทธิได้รับสิทธิประโยชน์ตามควรแก่กรณี ดังนี้ (บุญศรี พานะจิตต์, 2545, น. 80)

- การสนับสนุนจากรัฐให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุคคล ซึ่งอยู่ในความดูแลรับผิดชอบ

- เงินอุดหนุนจากรัฐสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด
- การลดหย่อนหรือยกเว้นภาษีสำหรับค่าใช้จ่ายการศึกษาตามที่กฎหมายกำหนด

การจัดการศึกษาของวัดและคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติฉบับดังกล่าวที่กำหนดให้มีการจัดการศึกษา 3 รูปแบบตามมาตรา 15 ดังนี้

- การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน การศึกษารูปแบบนี้ที่วัดและคณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และโรงเรียนราชภัฏการกุศลของวัด

- การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตร จะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม การศึกษารูปแบบนี้ที่วัดและคณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ คือ การศาสนศึกษา อันได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลี

- การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ การศึกษาในรูปแบบนี้ที่วัดและคณะสงฆ์ดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ การเทศน์ การแสดงปาฐกถาธรรม การจัดให้วัดเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน เป็นต้น

ในส่วนของการจัดการศึกษาในระบบซึ่งตาม พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติได้แบ่งการศึกษารูปแบบนี้ออกเป็น 2 ระดับ คือการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา (มาตรา 16) นั้น ในปัจจุบันวัดทั่วประเทศที่มีศักยภาพมีความพร้อม ก็สามารถที่จะขอจัดตั้งเป็นสถานศึกษา

เพื่อดำเนินการจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐานตามมาตรา 18 เช่น ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญ ศูนย์ศึกษาพุทธศาสนาวิศอาทิตย

นอกจากวัดจะสามารถจัดการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบได้แล้ว วัดก็ยังสามารถจัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต รูปแบบหนึ่งตามมาตรา 25 ที่รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินการ และมาตรา 29 ได้กำหนดให้วัดร่วมกับสถานศึกษาส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์พัฒนาระหว่างชุมชน (บุญศรีพานะจิตต์, 2545, น. 82)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชยุต อินพรหม (2547, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษา สภากานวัดตะโหนด ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง” ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของสภากานวัด เกิดขึ้นจากจำสำนักกรักบ้านเกิดซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่หล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนให้เกิดการรวมพลัง เกิดการระดมทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งความรู้ เงินทุน แรงงานเข้าด้วยกันเพื่อนำมาพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญและดำรงอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข โดยมีวัดตะโหนดเป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชุมชน

ปัจจัยที่สำคัญในกระบวนการทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสภากานวัด ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน อันได้แก่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน วัดและผู้นำชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเข้ามาศึกษาดูงานขององค์กรต่าง ๆ และการเข้ามาศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นอย่างต่อเนื่อง

กวิพัฒน์ สุขแจ่ม (2547, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหายาเสพติด : กรณีศึกษา บ้านคลองจระเข้ น้อย ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา” ซึ่งผลของการศึกษาได้พบว่า ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การแก้ไขปัญหายาเสพติดประสบผลสำเร็จ กระบวนการทุนทางสังคมก่อให้เกิดพลังที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหายาเสพติดของชุมชนโดยอาศัยปัจจัยภายในต่าง ๆ อาทิ ความเข้มแข็งของผู้นำ ค่านิยมที่ดีงามของคนในชุมชน และการประสานกับหน่วยงานภายนอกเข้ามาร่วม เพื่อก่อให้เกิดเป็นพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนชุมชน ให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหายาเสพติดได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยภายในที่สำคัญประการหนึ่งได้แก่ ผู้นำธรรมชาติ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกที่สามารถดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นแกนนำที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ไขปัญหาเสพติดให้เกิดความยั่งยืนได้ ส่วนปัจจัยภายนอกที่สำคัญคือ วิทยาการกระบวนการ ที่นำเอาองค์ความรู้ใหม่เข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีและมีการสร้างการยอมรับของคนในชุมชน ทั้งนี้เพราะหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการแก้ไขปัญหายาเสพติดอยู่ที่ความศรัทธา และความไว้วางใจต่อกัน

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาปัจจัยที่สร้างเสริมและ/หรือเป็นอุปสรรคต่อทุนทางสังคมทั้งเชิงบวกและเชิงลบ และศึกษาความสามารถในการนำทุนทางสังคมมาเป็นกลไกในการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลการศึกษาได้พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจากปัจจัยทางด้านผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือญาติ ความเชื่อค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อการช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบนั้นได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเน้นเรื่องมูลค่ามากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกันกลุ่มทอผ้าฯ ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจน และดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวเองของสมาชิกกลุ่ม

ประจวบ ตรีภักดิ์ (2544, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การติดตามผลเยาวชนที่ผ่านโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ผลการศึกษาพบว่า

1. กลุ่มตัวอย่างได้นำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ ด้านการมีนิสัยที่ดีงามและควบคุมตนเองได้ เช่น การคิดดี พูดดี กระทำดี สัมพันธภาพดี เสียสละ การไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข ด้านการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ด้านการได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาและรู้จักประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และด้านการช่วยป้องกันปัญหาอันเกิดจากเยาวชน

2. กลุ่มตัวอย่างนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ ด้านการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น การบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ในบ้าน โรงเรียน และชุมชน

3. เยาวชนมีปัญหา/อุปสรรคในการนำความรู้ไปใช้ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลรอบข้าง เช่น บิดามารดา ครูที่โรงเรียน เพื่อน ๆ และแม้กระทั่งบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนและสังคม เยาวชนขาดโอกาส ขาดการสนับสนุน และขาดความร่วมมือในการทำกิจกรรม เยาวชนยังต้องการให้บุคคลต่าง ๆ ที่กล่าวมารวมทั้งบุคคลที่ทำงานเกี่ยวกับสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ได้ให้โอกาสและสนับสนุนตลอดจนเป็นแบบอย่างที่ดีด้วย

ประธาน สนิทวรวัชร (2542, น. 85-86) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การประเมินผลโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนของวัดสวนหวายเหนียว ประจำปี 2542” กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือเยาวชนที่เข้าบรรพชาเป็นสามเณรภาคฤดูร้อนของวัดสวนหวายเหนียว จำนวน 42 รูป ผลการศึกษาพบว่า สามเณรส่วนมากมีความรู้สึกพอใจที่ได้เข้ามาบรรพชาเป็นสามเณร และได้ปฏิบัติตนให้ดีงามและได้ทดแทนบุญคุณของพ่อแม่ตนเอง คิดเป็นร้อยละ 42.86 และการบวชครั้งนี้สามเณรส่วนใหญ่ได้เรียนรู้หลักธรรมเป็นที่น่าพอใจมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 52.28 ซึ่งการบรรพชาเป็นสามเณรภาคฤดูร้อนในครั้งนี้ ทำให้สามเณรตระหนักถึงคุณธรรมของความกตัญญู รู้จักช่วยเหลือผู้อื่นมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 61.90 และสามเณรส่วนใหญ่ตอบว่า หลักจากที่ได้ลาสิกขาบท (สึก) ออกไปแล้วจะนำหลักพุทธธรรมไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัว และประเทศชาติ คิดเป็นร้อยละ 54.76 เพราะไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความขยันหมั่นเพียร ความอดทน สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และเห็นผลจริงหลังจากการฝึกอบรมมาแล้วอย่างแน่นอน

สุภาพร มากแจ้ง (2542, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์” ผลการวิจัยพบว่า การศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แยกส่วนออกจากระบบการบริหารการศึกษาของชาติ ทำให้เกิดปัญหาทั้งด้านการจัดการ งบประมาณ การบริหารหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล คุณภาพการศึกษา คุณภาพของบุคลากรทางการศึกษาทั้งผู้บริหารและผู้สอน ตลอดจนสวัสดิการและความมั่นคงในอาชีพ หลักสูตรการศึกษาไม่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน ซึ่งจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ต้องการขยายโอกาสทางการศึกษา ผู้ประสงค์จะเป็นศาสนทายาทและผู้บวชตามประเพณี

สมโชค ฤทธิ์จำรูญ (2547, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการดำเนินการเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดวังสะพุงพัฒนาราม อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย” ซึ่งได้สรุปผลการศึกษาไว้เป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พบว่ามีปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดหรืออาจมีอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม ดังนี้คือ ความศรัทธาต่อสถาบันพระศาสนา ความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองของท้องถิ่นกับการสร้างจิตสำนึกสาธารณะเรื่องการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ความเข้าใจและความตระหนักเรื่องบทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษา ความเข้าใจและความตระหนักเรื่องบทบาทของสถาบันศาสนาในการจัดการศึกษา และ ความเข้าใจเรื่องการศึกษาปฏิบัติการศึกษาแห่งชาติ

ส่วนที่ 2 แนวทางการดำเนินงานของโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดวังสะพุงพัฒนารามที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พบว่าแนวทางการดำเนินการที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจากนโยบายของโรงเรียน เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ กิจกรรมการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา กิจกรรมวันนัดพบผู้ปกครอง กิจกรรมการปฏิบัติธรรม กิจกรรมพุทธบูชาธรรมะสู่ชุมชน และกิจกรรมการเรียนการสอนปกติ ถึงแม้ว่ากิจกรรมการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาสะท้อนทิศทางที่ชัดเจนขึ้น ในการดึงประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา แต่โดยภาพรวมแล้วกิจกรรมต่าง ๆ ยังไม่เอื้อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในระดับที่เรียกว่า ร่วมคิดร่วมวางแผนร่วมพัฒนาเท่าใดนัก หากแต่แผนและนโยบายเหล่านั้นก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในลักษณะการสนับสนุนทรัพยากรมากกว่าลักษณะภาคีหุ้นส่วนในการจัดการศึกษา

ส่วนที่ 3 ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน มีดังนี้

1. ปัญหาด้านระยะเวลาในการดำเนินงานของกิจกรรมที่ขาดความต่อเนื่องและความสอดคล้องกับกิจกรรมการดำเนินการ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ยังมีช่วงระยะที่จำกัดในรูปแบบของกิจกรรมไม่เป็นในลักษณะทั้งภาคการศึกษาหรือปีการศึกษาประกอบ

2. ปัญหาด้านงบประมาณการสนับสนุนจากภาครัฐในการส่งเสริมการทำงานในชุมชน เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง ยังไม่มีงบประมาณจากภาครัฐที่ชัดเจน ทำให้โรงเรียนยังดำเนินการในลักษณะของการรับบริจาค และระดมทรัพยากรจากแหล่งทุนต่าง ๆ ในชุมชน

3. ปัญหาด้านการประชาสัมพันธ์สร้างความเข้าใจในชุมชนยังไม่ทั่วถึง และการใช้กลยุทธ์ในการสื่อสารกับประชาชน คือข้อท้าทายที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะการประชาสัมพันธ์ของโรงเรียนนั้นยังมิได้เป็นลักษณะเชิงรุก เพราะเงื่อนไขของการทำงานของบุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม ที่มีหน้าที่สอนและผลิตสื่อการเรียนการสอน

4. ปัญหาด้านการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองท้องถิ่น คือประชาชนยังขาดความเข้าใจเรื่องนี้อย่างชัดเจน มีประชาชนบางกลุ่มที่มีความเข้าใจข้อท้าทายในลักษณะของการมองแบบองค์รวม เพราะว่าการสื่อสารด้านการพัฒนาชุมชนนั้นโรงเรียนยังมีข้อจำกัด

สมบูรณ์ โอฟารกิจเจริญ (2547, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนเทศบาลเขตภาคกลาง” จากการศึกษาลักษณะการดำเนินการในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองพบว่า กิจกรรมที่โรงเรียนจัดถูกบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาการศึกษาของเทศบาล สาขาการพัฒนาสังคม แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ กิจกรรมที่ส่งเสริมสวัสดิการ นันทนาการ การกีฬา และกิจกรรมส่งเสริมการศึกษาและวัฒนธรรมชุมชน ทุกกิจกรรมเน้นการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองนักเรียน และประชาชน กิจกรรมที่ครอบคลุมทุกมิติตามกรอบนโยบายการจัดการศึกษาของท้องถิ่น และสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้แก่ การศึกษา ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น นันทนาการและการกีฬา โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการจัดกิจกรรมค่อนข้างจำกัด ลักษณะการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนเทศบาลนครเขตภาคกลางพบว่า ส่วนใหญ่ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมในการเป็นผู้มีสิทธิและหน้าที่ทางการศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดส่งบุตรไปโรงเรียนเตรียมอนุบาล/อนุบาล ก่อนเข้ารับการศึกษาระดับประถมศึกษา และเป็นผู้ตัดสินใจเลือกโรงเรียนให้แก่บุตรแต่เพียงผู้เดียวอยู่ในระดับมาก รวมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมในการเป็นผู้จัดการศึกษา โดยการสอบถามผลการดำเนินการในการจัดการศึกษาของโรงเรียนอยู่ในระดับปานกลาง รองลงมาจากการเป็นผู้มีสิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา และยังพบว่าผู้ปกครองส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานอยู่ในระดับน้อย นอกจากนี้พบว่า ระดับการศึกษามีความแตกต่างกันในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สำหรับปัญหาและอุปสรรคในการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้ปกครองพบว่า ส่วนใหญ่มีปัญหาอุปสรรคในด้านภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูครอบครัว แต่เพียงผู้เดียว และมีหน้าที่การทำงานมากกว่าหนึ่งอย่างอยู่ในระดับปานกลาง โดยพบว่าปัญหาและอุปสรรคด้านภาระหน้าที่มีความสัมพันธ์กับฐานะทางเศรษฐกิจและเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน

